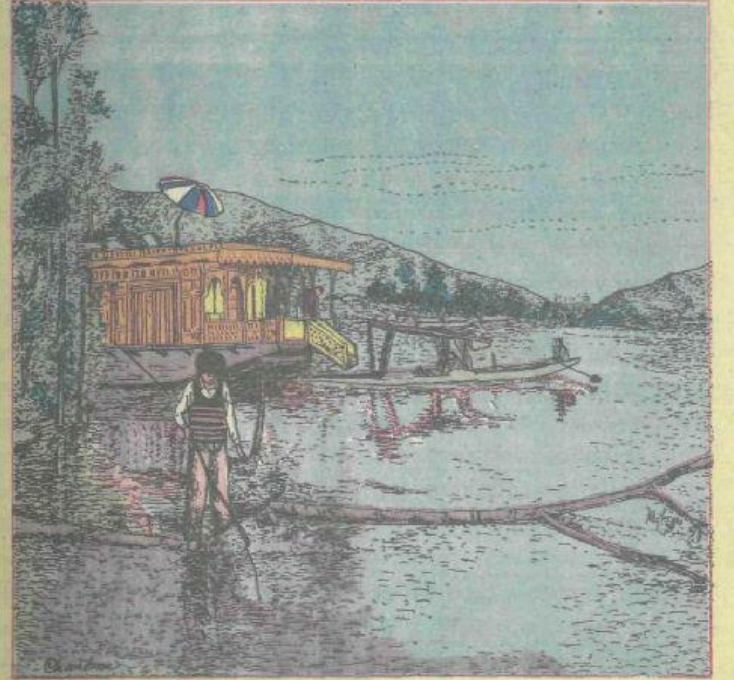

जुलै १९९०

काश्मीरची समस्या: खरं काय नि खोटं काय?

आपल्या पुराणात असा उल्लेख आहे की कश्यप मुनीच्या नावावरून 'काश्मीर' हे नाव झालं.

प्राचीन भारतात अनेक छोटी छोटी राज्ये होती. या राज्यांवर अनेक लहान-मोठे राजे राज्य करीत. निरनिराळी राज्ये

असली तरी ती सर्व भारताचे अभिन्न अंग समजली जात.

भारताच्या स्वातंत्र्य-संग्रामाच्या शेवटी महंमद अली जिन्ना यांच्या नेतृत्वाखाली 'मुस्लीम लीग' ने मुसलमानांच्या संपूर्ण स्वायत्त राष्ट्राची मागणी केली. लोकांना हे माहीत नाही की आमच्या देशाचे पालक ब्रिटिश सरकारने जिन्नांना भडकवलं होतं. त्यांनी देशाच्या फाळणीबाबत हट्ट धरला. त्या काळी अनेक मुसलमान पुढाऱ्यांचा सुद्धा असा विचार होता की धर्माच्या आधारा वर देशाची फाळणी करणं योग्य नाही. तरी पण जिन्नांच्या आग्रहास्तव पाकिस्तान भारतापासून अलग झाला.

त्या काळी जम्मू-काश्मीर वर महाराजा सर हरिसिंह यांचे राज्य होते. ते असे दुविधेत पडले की आपण कोणाच्या बाजूला जावे? याच वेळी पाकिस्तानने काही पहाडी लोकांना काश्मीर वर आक्रमण करण्यासाठी भडकावलं. काश्मीरची अधिकतर जनता मुस्लिम होती नि शेख अब्दुल्ला त्यांचे पुढारी होते. शेख अब्दुल्लांच्या सल्ल्याने महाराजा हरिसिंहांनी भारताशी निगडित राहण्याचा निर्णय घेतला. यानंतर भारत सरकारने आपली सेना पाठवून आक्रामकांना पळवून लावले. पण तोपर्यंत आक्रामकांनी काश्मीरचा काही भूभाग आपल्या अधिकाराखाली आणलेला होता. नुकताच स्वतंत्र झालेला भारत शांतिप्रिय देश होता, म्हणून हल्लेखोरांना पळवून लावण्यासाठी युद्ध करून रक्ताच्या नद्या वाहवण्याची त्याची इच्छा नव्हती. म्हणून भारताने याबाबतीत संयुक्त राष्ट्र-संघाच्या सुरक्षा परिषदेकडे न्यायाची मागणी केली.

या आक्रांत प्रदेशाचं पाकिस्तानने नाव ठेवलं 'आजाद काश्मीर'! येथील बहुसंख्य जनता अशिक्षित व गरीब होती.

एक गोष्ट स्पष्ट झाली की धर्माच्या आधारा वर देशाची वाटणी करणं निरर्थक आहे. 'बंगला देश'ची जनता पण मुसलमानच आहे. तरी पण तो देश पाकिस्तानपासून अलग झाला. पाकिस्तानशी तुलना केली तर आपल्या देशातच मुसलमान अधिक आहेत. पण या वस्तुस्थितीकडे अनेकांचं लक्षच जात नाही. बरेच लोक आज काश्मीरी जनतेच्या मनात नसत्या आशा निर्माण करीत आहेत. लोकांचे अपहरण आणि कत्तल करणाऱ्या आतंकवादी व विभाजनधार्जिण्या लोकांना प्रशिक्षण देऊन राज्यात अशांतता माजवीत आहेत. उपद्रवी लोकांच्या या सर्व कारवाया आहेत.

यामुळे आज काश्मीरला अनेक समस्या व संकटांशी सामना द्यावा लागत आहे.

दोन भाऊ

सुमपुरी राज्यावर कीर्तिसेन नावाचा राजा राज्य करीत असे. तो मोठा शूर व पराक्रमी होता, आणि तरी सुद्धा फार शांतिप्रिय होता. त्याच्या राज्यात जनता सुखाने नांदत असे. कीर्तिसेनच्या पत्नीचं नाव होतं प्रियंवदा. अजून पर्यंत आई बनण्याचं तिच्या भाग्यात नव्हतं. पुष्कळ व्रत-वैकल्ये तिने केली. पण कशाचा काही परिणाम झाला नाही. मूल-बाळ नसल्यामुळे ती नेहमी दु:खी - कष्टी असे.

शेवटी राणी प्रियंवदेने राजाला समजावलं आणि दुसरं लग्न करायला भाग पाडलं. स्वयंप्रभा नावाच्या एका राजकुमारीशी राजा कीर्तिसेनने लग्न केले. काही दिवस गेले नि स्वयंप्रभा माता झाली. तिला एक मुलगा झाला. राजाला फार आनन्द झाला. त्याने राजकुमाराचं नाव ठेवलं विजय. काही दिवसांनंतर मोठी राणी प्रियंवदाला ही दिवस राहिले. तिला ही एक मुलगा झाला. त्या मुलाचं नाव ठेवलं आदित्य.

काल-चक्र चालत राहिलं. विजय नि आदित्य मोठे झाले. गुरुकुलात राहून दोघे भाऊ विद्याध्ययन करू लागले. दोघांनी सर्व विद्या शिकून घेतल्या. विशेषत: क्षत्रियोचित क्षात्र-विद्यात दोघे ही खूप तरबेज झाले. गुरुकुलांतील त्यांचे विद्याध्ययन संपले. गुरुजींचे आशीर्वाद ग्रहण करून दोघे भाऊ गुरुकुलांतून निघाले आणि राजधानीत पोचले. दोन्ही मुलांना भेटून राजा कीर्तिसेनला खूप आनन्द झाला अनेक विद्या व कलात राजकुमारांची गति पाहून राजा अत्यन्त प्रसन्न झाला.

राजा कीर्तिसेन आता वृद्ध झाला होता. राजापुढे एक समस्या उभी राहिली. दोन

नारायण भावे

राजकुमारांपैकी कुणाला आपल्या गादीवर बसवावं? मोठ्या राणीच्या मुलाला राजा बनवणं ही राज-परिवाराची परंपरा होती. पण मोठ्या राणीचा मुलगा आदित्य विजय पेक्षा वयाने लहान होता.

ही समस्या कशी सोडवावी हे राजा कीर्तिसेनला समजेना. त्याच सुमारास हिमगिरि राज्याचा राजा सहस्राक्ष सुमपुरीवर आक्रमण करण्याच्या तयारीत होता. सहस्राक्ष मोठा बलशाली होता, कीर्तिसेन वृद्ध होता, युद्ध करण्याची ताकत त्याच्यात नव्हती. कीर्तिसेनचे दोघे ही मुलगे शूर-वीर होते, पण अजून लहान होते. म्हणून आपल्या मुलांना युद्धावर पाठवावं की नाही याबाबत कीर्तिसेन विचार करू लागला.

त्या दिवशी संध्याकाळी राजा कीर्तिसेन युद्धाबाबत राजकुमारांशी बोलणी करीत होता. इतक्यात एका द्वारपालाने येऊन राजाला खबर दिली–"महाराज, आपणास भेटण्यासाठी मंत्रपाल नावाचा एक पंडित आला आहे!"

मंत्रपालाला आत घेऊन येण्याबाबत राजाने द्वारपालाला आदेश दिला. थोड्याच वेळात मंत्रपाल तेथे येऊन पोचला. त्याने दोन्ही राजकुमारां कडे पाहिलं नि म्हणाला–"विजयी भव!"

राजा कीर्तिसेनने मंत्रपालाच्या धीरोदात्त चेहऱ्याकडे एकदा पाहिलं आणि म्हटलं–"पंडितजी, बलशाली शत्रूशी सामना करण्याची वेळ आलेली आहे. आपल्या या आशीर्वादाने माझे धैर्य अमळ वाढत आहे!"

मंत्रपालाचा चेहरा अधिक गंभीर झाला.

मंत्रपालाने राजाला आश्वासन दिले–"महाराज, शक्तिरूपिणी नावाचा एक मंत्र मला माहीत आहे. या मंत्राच्या साह्याने एका माणसांतील शक्ति दुसऱ्या माणसात संचारित करता येते. असं केलं तर दुसरा माणूस प्रचंड शक्तिशाली बनतो. अर्थात् हे काम करण्यासाठी शक्ति देणाऱ्याची तयारी असायला हवी. तसेच या दोन माणसात

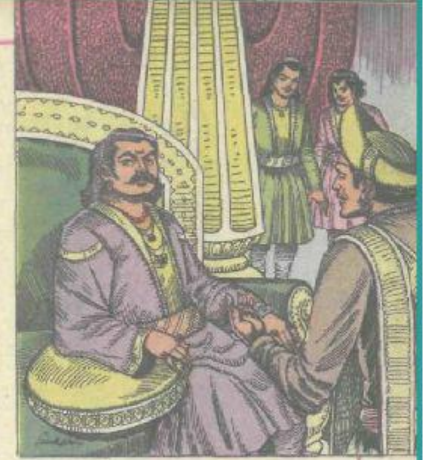
रक्ताचं नातं असलं पाहिजे. काम झाल्यावर दुसऱ्या माणसात संचारलेली शक्ति पुन्हा पाहिल्यात आणता येते. या मंत्राच्या साह्याने आपणास या युद्धात जय मिळविता येईल.

यावर कीर्तिसेन मंत्रपालाला म्हणाला–"पंडितजी, आपल्या मनात जे काही आहे ते अधिक स्पष्टपणे सांगू शकाल?"

गोड हसून मंत्रपाल म्हणाला–"महाराज, क्षात्र धर्मानुसार आपल्या दोन्ही राजकुमारांनी सहस्राक्षाशी युद्ध करणं योग्य नव्हे ना? म्हणून कोणी तरी एकच शत्रुशी लढेल. सहस्राक्ष तर मोठा शक्तिशाली आहे. तेव्हां मी असा विचार करतो आहे की एकाच राजकुमारात दोघांची शक्ति एकवटावी. माझ्या मंत्राच्या मदतीने हे काम करता येईल. शत्रूशी सामना करील एकच राजकुमार, पण त्याच्यात दोन्ही राजकुमारांची शक्ति असेल. यामुळे युद्धात आपणास जय निश्चित मिळेल. तसेच आपल्या मुलाचं खूप नाव होईल. आपल्या राज्याची प्रतिष्ठा वाढेल सर्वत्र!"

यावर राजा कीर्तिसेन म्हणाला–"पंडितजी, तुमचा विचार तर छान आहे! तसंच करू या."

पण असं करायला आदित्य मात्र तयार नव्हता. तो म्हणाला–"असं केलं तर दगा-

फटका केल्यासारखं होईल. अशा रीतीने छळकपट करून शत्रु वर विजय मिळवणं खऱ्या शूराला शोभत नाही. विजयची शक्ति घेऊन सहस्राक्षावर जय मिळवणं मला पसंत नाही. असं करून जे नाव मिळेल, त्यात मला आनंद नाही मिळणार!" हे सांगत असताना आदित्यच्या स्वरात संपूर्ण उत्साह व धैर्य यांचं प्रदर्शन होत होतं.

"आदित्य, संकट-काळी युक्तीने काम करण्यात वाईट काय बरे? यात दगा-फटका कसला? आपण जे काही करणार आहोत, ते युक्तीचं काम आहे! राजा-महाराजात राजनीति असलीच पाहिजे.

राज्याचं संरक्षण करणं आपलं कर्तव्य नाही का? ती आपली जबाबदारी पार पाडण्यासाठी आपण जे काही करू, तो आहे राजधर्म!" विजयने शांतपणे आपला विचार सांगितला.

राजा कीर्तिसनने आपल्या मोठ्या मुलाला विचारलं–"विजय, जर तुझ्या धाकट्या भावाने आपली शक्ति तुला दिली, तर तू शत्रू बरोबर लढाई करायला तयार आहेस ना?"

विजयने याला मान्यता दिली. तेव्हा आदित्य म्हणाला–"शूर वीर लढाईत प्राण गमवील, पण आपली शक्ति दुसऱ्याला द्यायला कधी तयार नाही होणार!"

यासाठी काही तरी दुसरा उपाय शोधून काढला पाहिजे असं आदित्यने सुचवलं. मंत्रपालाने मधेच पडून सूचना केली–"राजकुमारांनो, वादविवाद करीत बसण्याची ही वेळ नव्हे. तुम्हा दोघांपैकी एकाने आपली शक्ति वडिलांना दिली, तर राजा स्वतः शत्रूशी युद्ध करील."

विजयने हे ही मान्य केले. पण आदित्यला हे पसंत नव्हते. शेवटी त्याने विजयला आपली शक्ति देणे कबूल केले, पण असे करण्यापूर्वी मंत्रपालाशी एकांतात काही बोलण्याची इच्छा प्रकट केली.

मंत्रपाल नि आदित्य यांनी एकांतात बोलणी केली. मग मंत्रपालाने आपल्या मंत्राच्या मदतीने आदित्याची शक्ति विजयच्या शरीरात संचारित केली. आता दुप्पट शक्तिशाली विजय सहस्राक्षाशी युद्ध करायला निघाला. युद्धात विजयने सहस्राक्षाचा पराभव केला. विजयने या युद्धात जो पराक्रम गाजवला, त्याची सर्वांनी तोंड भरून स्तुति केली.

युद्धात यशस्वी होऊन विजय परत आला. राजाने मंत्रपालाला निरोप पाठवला की आदित्याची शक्ति त्याला पुन्हा परत देण्याची उपाय-योजना करावी. पण मंत्रपाल कुठे गेला याचाच मुळि पत्ता लागेना!

कीर्तिसेनने बराच गंभीर विचार केला नि आदित्याला राज्याभिषेक करण्याचा निर्णय घेतला. हा निर्णय समजल्यावर विजय वडिलांना म्हणाला–"पिताजी, मी एकटा शत्रुशी लढलो आणि विजय संपादन केला! आणि आता आपण राजा मात्र आदित्यला बनविणार आहात, हे मी कसं बरं मान्य करू? आदित्य शक्तिहीन नि दुबळा आहे हे आपण विसरत आहात. तरी पण आपण त्यालाच राजा बनवू इच्छित असाल, तर आम्हा दोघात द्वंद्व-युद्ध होऊ द्या. ज्याचा जय होईल त्याला राजा बनविले जावे! हेच न्यायोचित नाही का?"

विजय नि आदित्य हातात तलवारी घेऊन द्वंद्व-युद्ध लढले. या लढाईत आदित्य शक्तिहीन मुळिच वाटला नाही. अशा चलाखीने त्याने तलवार चालवली की विजयच्या हातातील तलवार हवेत उडून गेली. काही क्षणातच आदित्यने विजयला पराभूत करून टाकले, विजयला याचं फारच आश्चर्य वाटलं. शक्तिहीन आदित्यात एवढी शक्ति कुठून आली हे त्याला समजेना. निरुपायाने विजयने आपला पराभव कबूल केला आणि आदित्याने राजा व्हावे याला आपली स्वीकृति दिली.

आदित्याचा राज्याभिषेक झाला नि तो सुमपुरीचा राजा बनला.

राज्याभिषेक झाल्यानंतर एक दिवशी धाकट्या राणीने राजाला विचारले–"महाराज, आपण माझा पुत्र विजय याचा अधिकार डावलून आदित्यला राजा बनवलं म्हणून मी जरा ही असंतुष्ट नाही. माझ्या मनात ईर्ष्या आहे असा गैरसमज करून घेऊ नका. केवळ कुतूहल म्हणून विचारते. शत्रु सहस्राक्षाचा पराभव करून आपल्या राज्याचं संरक्षण करण्यासाठी आपली शक्ति विजयला देण्याचे आदित्याने सहजासहजी कबूल केले असं समजू नका. माझा मुलगा तर प्रत्येक वेळी प्रत्येक गोष्टीला संमति देत गेला. शक्तिरूपिणी मंत्रांच्या साह्याने मंत्रपालाने आदित्याची शक्ति तर

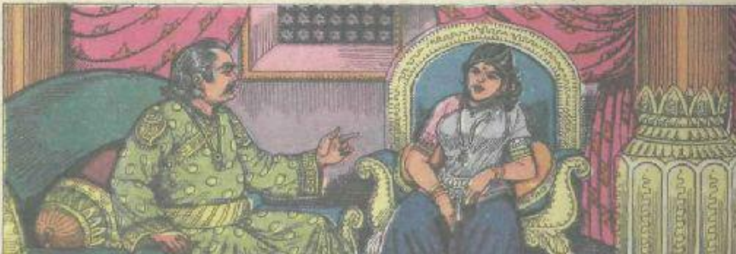
विजयला दिली, तरी सुद्धा आदित्यात आता इतकी ताकत कोठून आली? द्वंद्व-युद्धात त्याने विजयचा पराभव कसा केला? या प्रश्नांची उत्तरं मला तर सापडत नाहीत. याच्यामागे काय रहस्य आहे, हे आपण मला सांगू शकाल प्रभु?"

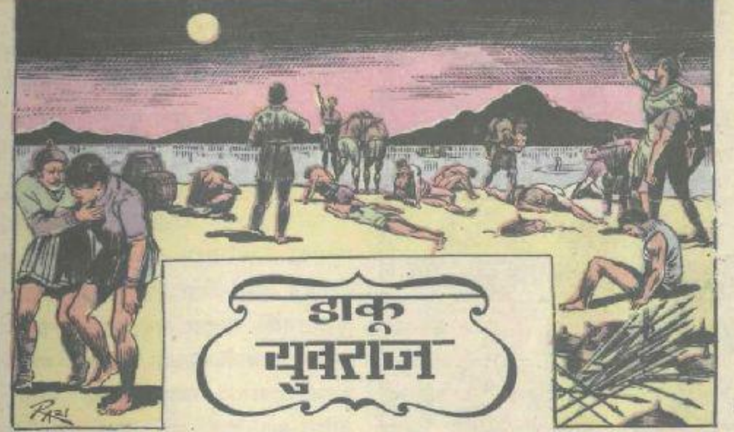
यावर कीर्तिसेनने मंद-स्मित केले. धाकट्या राणीचे समाधान करीत राजाने निवेदन केले–" जो खरा वीर असेल, त्याने आपल्या स्वतःच्या ताकतीवरच भिस्त ठेवली पाहिजे. मंत्र-तंत्राने मिळणाऱ्या शक्तिवर अवलंबून राहणे योग्य. नव्हे. कारण मंत्र-विद्या जाणणारा महात्मा नेहमीच आपल्या मदतीला कसा धाऊन येईल? म्हणूनच आदित्य म्हणाला होता की शत्रुशी लढण्यासाठी दुसरा काही मार्ग शोधला पाहिजे. शेवटी आपला मोठा भाऊ विजय याला आपली शक्ति द्यायला तो जेव्हा तयार झाला, तेव्हा त्याने मोठ्या विचार-पूर्वक काम केले. म्हणूनच त्याने मंत्रपालाशी एकांतात काही समलत करण्याची इच्छा प्रकट केली." अशा प्रकारे राजा आणखी काही सांगणार, एवढ्यात स्वयंप्रभेने मध्येंच प्रश्न विचारून राजाला थांबवले.

राजाचं संपूर्ण निवेदन न ऐकताच स्वयंप्रभेने विचारलं–"मंत्रपालाचं पुढं काय झालं? आदित्याने मंत्रपालाशी एकांतात काय बरे बोलणे केले असावे?"

आपलं निवेदन पूर्ण करीत कीर्तिसेन म्हणाला–"आदित्याच्या मनात अगोदरच शंका होती की विजयला जेव्हा युद्धात जय मिळेल, तेव्हा त्याची बुद्धि भ्रष्ट होईल. म्हणून मंत्रपालाला एकांतात भेटून युद्धा-नंतर आपली शक्ति परत मिळविण्याचा मंत्र त्याने जाणून घेतला असावा. हे जर विजयला समजलं तर तो मंत्रपालावर सूड उगवेल, कदाचित तो त्याची हत्या ही करील. याच भीतीने मंत्रपाल घाबरून आपलं राज्य सोडून अन्यत्र निघून गेलेला असावा."

राजाचं हे निवेदन ऐकून स्वयंप्रभा हतप्रभ झाली आणि इथंच आपली गोष्ट ही संपली.

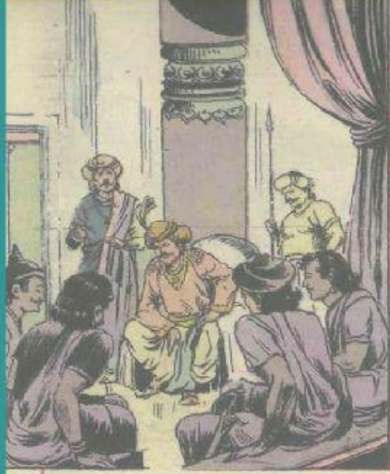

[१]

[पूर्वकथा–सत्यसेनच्या आजाराचा फायदा घेऊन वीरसिंहने अमृतपुरीवर हल्ला करायचे कारस्थान रचले. ती बातमी कळल्यावर सत्यसेनने त्याच्याशी तहाची बोलणी करावी असे आपल्या मन्त्र्याला सुचवले. पण वीरसिंहच्या नावा जेव्हा नदी ओलांडण्या साठी पाण्यात सोडल्या गेल्या, तेव्हा अचानक नदीला पूर आला आणि त्यात त्याचे सैन्य वाहून गेले.]

या 'आस्मानी सुलतानी' मुळे वीरसिंह तर अवाक् झाला. आणि नदी किनाऱ्यावर एकाद्या पुतळ्यासारखा उभाच राहिला! भीती व दहशतीमुळे नवा सेनापति कपाळ-कंठ थरथर कापू लागला! त्याची बोबडी वळून गेली! त्यांचे जे सैनिक आपले प्राण वाचवून प्रवाहांतून बाहेर येऊ शकले, ते वहात जाणारी शस्त्रे पकडून किनाऱ्यावर पाठवायच्या उद्योगाला लागले, तरीही कित्येक शस्त्रे वाहून गेलीच. काही शस्त्रे पलीकडील किनाऱ्यावरील अमृतपुरीच्या शिपायांच्या हाती लागली. त्याचप्रमाणे वाहून चाललेल्या काही सैनिकांनाही त्यांनी पाण्याबाहेर काढून वाचवले. नन्तर त्यांना युद्धकैदी म्हणून तुरुंगात पाठवले.

दुसऱ्या दिवशी राजा सत्यसेनने आपले सेनाध्यक्ष व इतर अधिकाऱ्यांना एकत्र बोलावून म्हटले–"शत्रूची जी हत्यारे

आपल्याला मिळाली आहेत तीं चांगली साफसूफ करून तयार ठेवा. आता आपण कोणाला भ्यायचे नाही! या पुरात वीरसिहचे अनेक सैनिक मेले असतील, अन् त्यामुळे त्याचेही सैन्यबळ कमी झाले असले पाहिजे. पुन्हा आपले सैन्य मजबूत करून आपल्यावर हल्ला करायला यायला त्याला पुष्कळ वेळ लागेल. त्या अवधीत आपण आपलीही ताकत वाढवू या अन् युद्धाला तयार राहू या. युद्ध-कैदी म्हणून पकडलेल्या वीरसिहाच्या सैनिकांना आता मुक्त करून टाका."

त्या रात्री मन्त्री, सेनाध्यक्ष आणि दोन पथक-प्रमुख गुप्त मसलतीसाठी राजा सत्यसेनला भेटायला आले, त्यावेळी सेनाध्यक्ष राजाला म्हणाला–"प्रभु, आपल्या सैनिकांनी ज्या शत्रु-सैनिकांना पुरातून वाचवले होते, त्यांच्यापैकी कोणीही परत वीरसिहकडे जाऊ इच्छित नाही."

थोडा विचार करून राजा सत्यसेन म्हणाला–"वीरसिहने जेव्हा सुमेधवरच आक्रमण केलं, तेव्हा मी आजारी होतो; त्यांच्यासाठी काहीच करू शकलो नाही. सर्वच घडामोडी अगदी अचानक आणि वेगाने घडल्या. माझा जावई, मुलगी आणि नातू यांचं काय झालं, काहीच कळलं नाही. त्यांचा पत्ता लावायला हवा आपल्याला. वीरसिहाचे जे शिपाई आपल्या सैन्यात येऊ इच्छितात त्यांना भर्ती करून घ्या. पण तत्पूर्वी प्रत्येकाची नीट पारख करून घ्या."

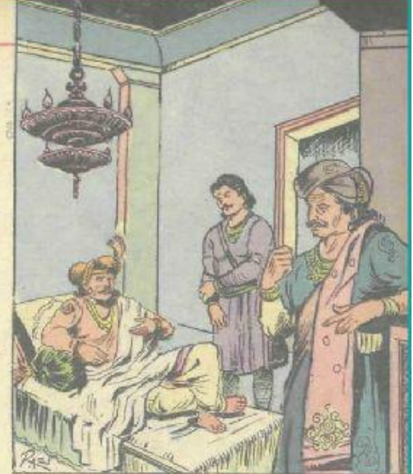
नन्तर मन्त्री पुढे होऊन म्हणाला–"महाराज, एक आणखी खुशखबर आहे! महाराज शान्तिदेव यांचा वृद्ध मन्त्री सर्व अडचणींवर मात करून आपल्या राज्यात येऊन पोचला आहे."

"असं? आपणा सर्वांना माहीतच आहे की हा मन्त्री मोठा गुणवान् आणि विवेकी आहे. आता आपल्याला हे ही कळून चुकलं की तो मारेकऱ्यांच्याही हातून सुटून जाण्याची ताकत असणारा साहसी माणूसही आहे." राजा म्हणाला.

"नाही, नाही; असं नाही महाराज. ऐन वेळी कोणी एका बुरखाधारी वीराने घोड्यावरून येऊन पहाता पहाता वीरसिहाने नेमलेल्या मारेकऱ्यांची कत्तल करून टाकली! आणि त्यानेच मन्त्र्याला आपल्या राज्यात पाठवून दिले. मन्त्र्याच्या मते तो बुरखेवाला दुसरातिसरा कोणी नसून......".

मन्त्री असं काही बोलताबोलताच राजा सत्यसेन अधीरतेने एकदम पलंगावरून विचारू लागला–"कोण? कोण आहे तो बुरखेवाला? स्वतः राजा शान्तिदेव तर नाही? त्याच्या मन्त्र्याला आत्ता ताबडतोब बोलावून घ्या इथे. मला त्याच्याशी बोलायचंय!"

"हां महाराज, आत्ता बोलावतो. एक आणखीही ऐकून घ्या महाराज, सुमेध राज्याचा एक तरूण नागरिक वसंत यालाही याच बुरखेवाल्या वीराने वाचवले होते. वसंत आपल्या मनात राजा शान्तिदेवबद्दल अत्यन्त भक्ति आणि अपार गौरवाची भावना बाळगून आहे. तो दुष्ट वीरसिहाची राजवट उलथून पाडण्याचे स्वप्नही बाळगून आहे. यासाठी सुमेधमधे हा गुप्त-रूपाने हिंडून तेथील तरुणांना आपल्या पक्षात वळवून घेण्याचं काम करत असतो.

वीरसिहच्या आपल्यावरच्या हल्ल्याची बातमीही त्यानेच आपल्याला कळवली होती. त्याला आपण कशी मदत पोचवावी हे आम्हाला सुचत नाही महाराज!" मन्त्री म्हणाला.

राजा सत्यसेन पुन्हा जरा विचारात पडला आणि तो म्हणाला–"मन्त्रीवर, वीरसिह तर पूर्ण राजपरिवाराचा सत्यानाश करायला टपला होता! त्या निमकहरामाने आपणावरही हल्ला करायचा प्रयत्न केला. तेव्हा आता वसन्तला आणि त्याच्या साथीदारांना मदत करणं हे आपलं कर्तव्यच आहे."

* * *

नदीच्या किनाऱ्यावर उभे असलेले वीरसिंह, कपालकंठ, सरदार आणि बाकी शिपाई उदास होऊन परत फिरले. त्यांच्या सैन्याची अपार हानि झाली होती. कपालकंठला समोर बोलावून वीरसिंह म्हणाला– "तू अगदीच मूर्ख आहेस. सर्वच जण निर्बुद्ध झाले आहात. पुराबद्दल कोणीच कशी सूचना दिली नाही?"

या ऋतुत सर्वसामान्यपणे कधीच पूर येत नाही, महाराज! त्यामुळेच कुणाच्या मनातही आलं नाही असं काही होईल म्हणून! आपल्या दरबारी ज्योतिष्यानेही युद्धासाठी हाच मुहूर्त काढून दिला होता, पण पुराबद्दल त्यांनीही काही ओळखलं नाही!" कपालकंठ हताश होऊन म्हणाला.

"त्या नालायक ज्योतिष्याला फासावर चढवा. या साऱ्या नाशाला तोच कारण आहे." रागाने ओरडून वीरसिहने आज्ञा दिली. वड्याचं तेल वांग्यावर निघतं ते असं!

"तो तर कुठं दिसतच नाहीये महाराज! आपलं सैन्य नदीकिनारी पोचलं, तेव्हा सर्वांच्या मागे .तो ही होता इथेच! कळत नाही पुरात वाहून गेला, की जीव वाचवून अमृतपुरीला पळाला!" कपालकंठ म्हणाला.

. "अमृतपुरी! अमृतपुरी!! आपल्याला तर ती यमपुरीच होणारसं दिसतंय!" दात ओठ खात वेड्यासारखा ओरडायलाच लागला वीरसिंह.

"असं नका म्हणू महाराज! नक्की जिंकू आपण ते राज्य! साहसी तरूण पाहून आपण त्यांना सैन्यात भरती करून घेऊ आणि पुन्हा नवीन हत्यारं जमवू. इतकं केलं की मग वेळ व घालवता तावडतोब अमृतपुरी जिंकून घेऊ, जरा धीर धरा महाराज." कपालकंठ आत्मविश्वासाने म्हणाला.

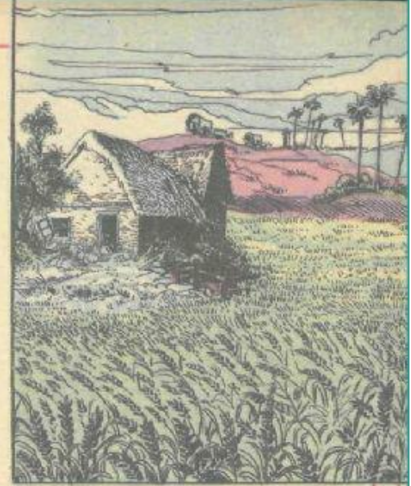
"आता कुठवर धीर धरू? हत्यारं जमवणार कशी?" वीरसिंहाने निराश सुरात विचारले.

"आपल्याजवळ पुरेसा पैसा असेल तर हत्यारं जमवणं कठीण नाही. दूर-दूरच्या प्रान्तातूनही ती मागवता येतील. सैन्यही तसंच येईल वाढवता." कपालकंठ धीर देत म्हणाला.

"ते सर्व खरं. पण आपल्याजवळ इतका पैसा तरी कुठे आहे? विहीरी खोदणं, रस्ते बनवणं, विद्यालयं आणि धर्मशाळा बांधणं वगैरे कामांसाठी शान्तिदेवने सारा खजिना रिकामाच तर केला होता. आता आपल्याला धन जमवायला काय करायला हवं?" वीरसिंहाने विचारले.

"महाराज, या वर्षी तर आपल्या राज्यात पीक-पाणी उत्तम झालंय. चन्द्रपुरीत धान्याला भाव चांगला आहे. आपल्याकडल्यापेक्षा त्यांच्याकडचा भाव चौपट जास्त आहे. तसेच तिथले भाले चांगले मजबूत असतात. आपल्या देशचं धान्य तिथे पाठवून आपण त्यांच्याकडून भाले घेऊ या." कपालकंठने सुचवले.

हा सल्ला ऐकून मात्र वीरसिंह प्रसन्न झाला! तो म्हणाला–"वा! काय कमालीचा छान सल्ला दिलास तू कपालकंठ! आपण शेतकऱ्यांकडून त्यांच्या पिकाचा अर्धा आणि जमीनदारांकडून पिकाचा तीन-चतुर्थांश हिस्सा कराच्या रूपात वसूल करू. आत्ताच माझ्या या आज्ञेची दवंडी पिटव आपल्या राज्यात." वीरसिंह उत्साहाने म्हणाला.

"होय महाराज, असंच करतो. प्रथम जमीनदारांकडून करवसुली करून घेऊ. आज सर्वप्रथम रघुनाथकडे पाठवतो लोकांना करवसुलीसाठी." असे म्हणून कपालकंठ तेथून निघाला.

रामपुरात रहाणारा रघुनाथ नावाचा जमीनदार मोठा धर्माचरणी होता. त्याची खूप जमीन होती, आणि भरपूर पीक येई त्याच्याकडे. गरजेच्या वेळी रामपूरची गरीब जनता त्याच्याकडेच जाऊन धान्य घेत असे आणि आपल्या सोयीप्रमाणे त्याचे पैसे देत असे, किंवा धान्याच्या बदली धान्य देत असे. अशा प्रकारची जनसेवा रघुनाथच्या घराण्यात पिढयान् पिढया चालत आली होती.

त्या दिवशी ऐन दुपारी रघुनाथच्या धान्याच्या कोठाराजवळ आपापल्या टोपल्या घेऊन कित्येक लोक धान्य उधार नेण्यासाठी उभे होते. त्याच वेळी राजाचा एक तरूण नोकर वीस शिपाई आणि पन्नास बैलगाड्या घेऊन तेथे धडकला. मोठ्या रुबाबात तो म्हणाला–"या सर्व धान्याचा तीन-चतुर्थांश भाग राजाला मिळायला हवा."

"का बरं?" रघुनाथने विचारले.

"का म्हणजे? तुम्ही हा इतका कर देणं लागता म्हणून!" अधिकारी म्हणाला.

"मी तर पुरा कर दिलेला आहे अगोदरच! माझ्या नावे बाकी काहीही नाही." रघुनाथ म्हणाला.

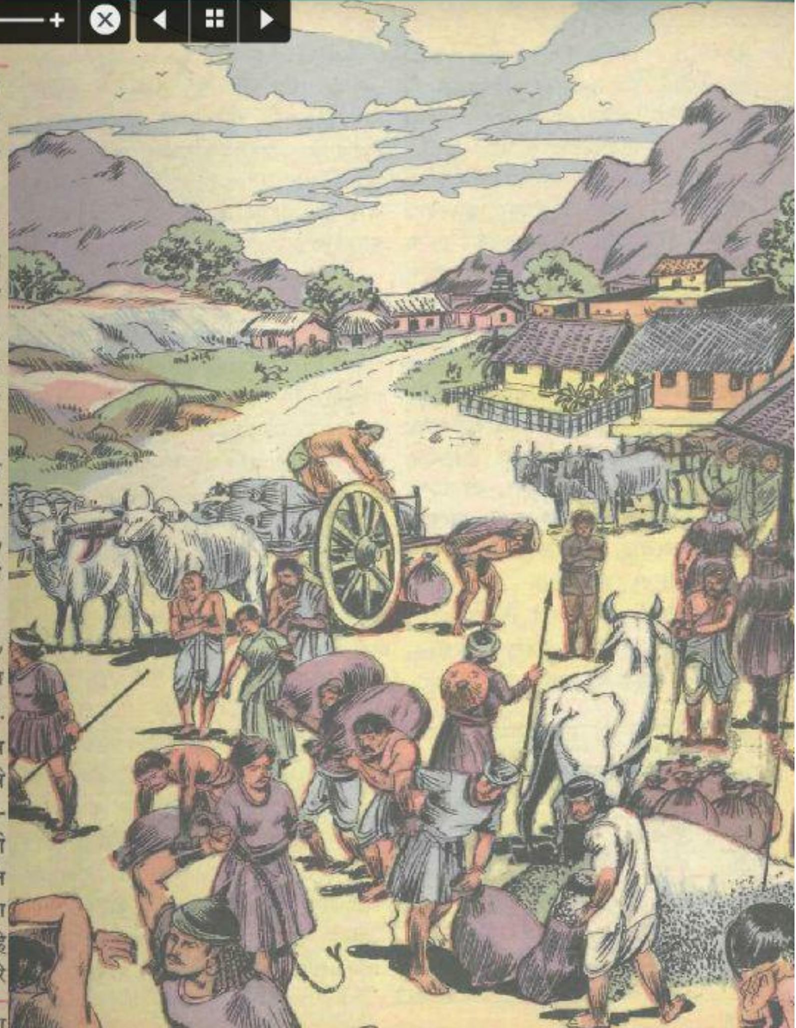
"हा अतिरिक्त कर आहे, हे धान्य आजच्या आज चन्द्रपुरीला जायला हवे." तरूण अधिकारी आणखीच ताठ होत म्हणाला.

"असं असेल, तर याच धान्याच्या भरंवशावर राहिलेल्या आमच्या गावातल्या लोकांचं काय होईल? त्यांनी कोणाच्या तोंडाकडे पहावं?" रघुनाथने विचारले.

"पण याच्या भरंवशावर राहायला सांगितलं कोणी त्यांना? हे आता त्यांचं नशीब!" अधिकारी उत्तरला.

आणि हातातल्या चाबकाने हवेत आवाज काढून लोकांना घाबरवत आपल्या शिपायांना त्याने आज्ञा दिली–"चला चला, आटपा लवकर. ही सगळी धान्याची पोती चढवा आपल्या गाड्यांवर!"

"आमच्या पोटावर नको मारू बाबा, दया कर आमच्यावर!" आर्त आवाजात गावचे लोक अधिकाऱ्याला विनवू लागले. पण काही उपयोग नाही झाला! त्या लोकांच्याच मदतीने धान्य गाड्यांमधे भरले गेले अन् गाड्या निघाल्या पश्चिमेकडे. लोक काही वेळ गाड्यांच्या मागे काकुळतीने बोलत येऊ लागलेले पाहून अधिकारी मनोमन खूश होत होता. पण अचानक त्याच्या मनात एक शंका आली–हे गावकरी असे गाड्यांच्या मागे मागे का बरे

येत आहेत ? यांच्यात कोणी एकादा बंडखोर तर नाही ? मग त्याने तलवार म्यानातून काढून हवेत फिरवत म्हटले–"आता तुम्ही सर्व लोक मुकाटयाने परत फिरा बरं!"

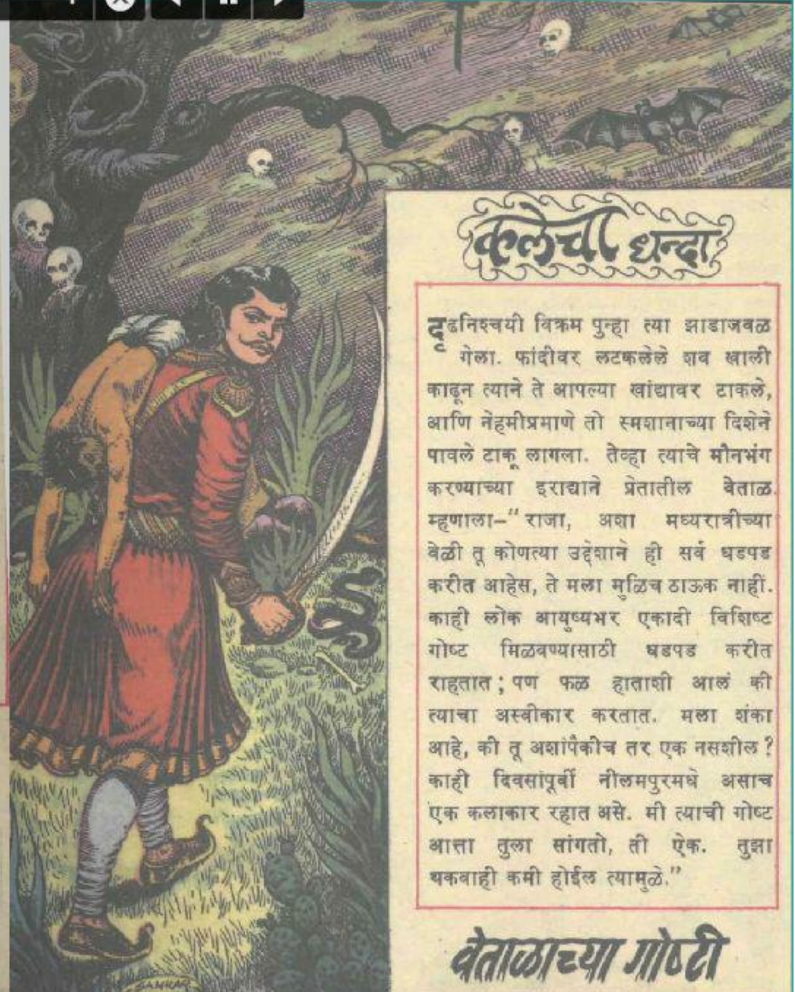
याबेळी गाडया एका डोंगराजवळील अरुंद रस्त्याने चालेल्या होत्या. इतक्यात गावकऱ्यांच्या त्या गर्दीतून एक तरूण जोरात ओरडला–"टाका!" दुसऱ्याच क्षणी घोडयावरच्या त्या अधिकाऱ्याच्या गळयात एक दोरीचा फास पडला! ही दोरी डोंगरावरच्या एका पुरुषभर ऊंचीच्या एका मोठया खडकामागून आलेली होती. दोरीबरोबरच अधिकारी घोडयावरून घसरून खाली जमिनीवर पडला. इतक्यात ज्याने तो फास फेकला होता, तो तरूण भरकन खडकाआडून बाहेर आला. त्याच्या बरोबर आणखीही काही तरूण होते.

त्या साऱ्या जवानांनी तो तरूण अधिकारी आणि त्याचे सर्व शिपाई यांचे हात बांधले आणि ते त्यांना म्हणाले–"हे पहा! घाबरू नका आम्हाला. आम्ही तुम्हाला काहीही त्रास देणार नाही." नंतर त्या तरुणांनी सर्व पोती गाडयांतून खाली उतरवली आणि तिथल्या तिथेच सर्व धान्य त्या गावकऱ्यांना वाटून टाकले. गावकऱ्यांना त्यांनी धीर दिला–"तुम्ही वीरसिंहच्या लोकांना मुळीच घाबरू नका. ते काँही वाकडं करू शकणार नाहीत तुमचं!"

मोठया आनन्दाने धान्य घेऊन गावकरी आपापल्या घराकडे निघून गेले.

नंतर प्रमुख तरुणाने आपल्या साथीदारांना, राजकर्मचारी व शिपायांना तेथील झाडांना बांधून ठेवायला सांगितले. झाडांना बांधलेल्या त्या सर्वांना उद्देशून तो तरूण म्हणाला–"आम्ही तुमच्या नेत्याला तुम्हाला इथे बांधून ठेवल्याबद्दल कळवू. तुम्हाला सोडवून नेण्याची व्यवस्था केली जाईल त्याच्याकडून! तुम्ही लोक जाऊन त्या कपालकंठला सांगा की आम्ही इथून जबरदस्तीने कोणालाही अन्न नेऊ देणार नाही." अशा तऱ्हेने त्यांना आव्हान देणारा तो तरूण होता वसन्त! (क्रमशः)

कलेचा धन्दा

दृढनिश्चयी विक्रम पुन्हा त्या झाडाजवळ गेला. फांदीवर लटकलेले शव खाली काढून त्याने ते आपल्या खांद्यावर टाकले, आणि नेहमीप्रमाणे तो स्मशानाच्या दिशेने पावले टाकू लागला. तेव्हा त्याचे मौनभंग करण्याच्या इराद्याने प्रेतातील वेताळ म्हणाला–"राजा, अशा मध्यरात्रीच्या वेळी तू कोणत्या उद्देशाने ही सर्व धडपड करीत आहेस, ते मला मुळिच ठाऊक नाही. काही लोक आयुष्यभर एकादी विशिष्ट गोष्ट मिळवण्यासाठी धडपड करीत राहतात; पण फळ हाताशी आलं की त्याचा अस्वीकार करतात. मला शंका आहे, की तू अशांपैकीच तर एक नसशील? काही दिवसांपूर्वी नीलमपुरमधे असाच एक कलाकार रहात असे. मी त्याची गोष्ट आत्ता तुला सांगतो, ती ऐक. तुझा थकवाही कमी होईल त्यामुळे."

वेताळाच्या गोष्टी

वेताळ गोष्ट सांगू लागला–

नीलमपुर एक लहानसे गाव होते. त्या गावात रामदेव नावाचा एक गरीब शिल्पकार रहात असे. त्याला एकदा कोणीतरी सांगितले की–"तुला राजाश्रय लाभला तर तुझं नशीब उघडेल." म्हणून रामदेव निघाला राजधानीकडे. पण रामदेव पडला एक भोळाभाबडा खेडूत! अशा माणसाला सहजपणे काय, पण मोठ्या प्रयत्नानेंही राजदर्शन मिळणें कठीण असते! रामदेवच्या बाबतीतही असेच घडले आणि खूप प्रयत्न करून रामदेव शेवटी बिचारा आपल्या गावी परतला.

रामदेव खरोखरच एक चांगला कलाकार होता. त्याच्या हातून बनणाऱ्या मूर्ति अतिशय रेखीव व सुन्दर असत. पण त्या गावात त्याच्या कलेचा पारखी किंवा भोक्ता ही कोणी नव्हता; त्यामुळेच मूर्ति विकल्या जात नसत. कधीकधी तर त्याला असे वाटे की इतक्या हाल अपेष्टा सोसण्याऐवजी आत्महत्या करणेच श्रेयस्कर!

अशातच एकदा दूरच्या एका गावच्या प्रमुखाचे आमन्त्रण त्याला मिळाले. रामदेव ताबडतोब जाऊन त्याला भेटला. तो प्रमुख त्याला म्हणाला–"हे पहा रामदेव, नुकतंच माझ्या ऐकण्यात आलं, की तू एक प्रतिभावान शिल्पकार आहेस आणि हलाखीत दिवस काढत आहेस. मला वाटतं, की तू माझ्यासाठी काही मूर्ति बनवून पाठवत रहा; मी तुला दरमहा पन्नास मोहोरा इतका पगार देत जाईन."

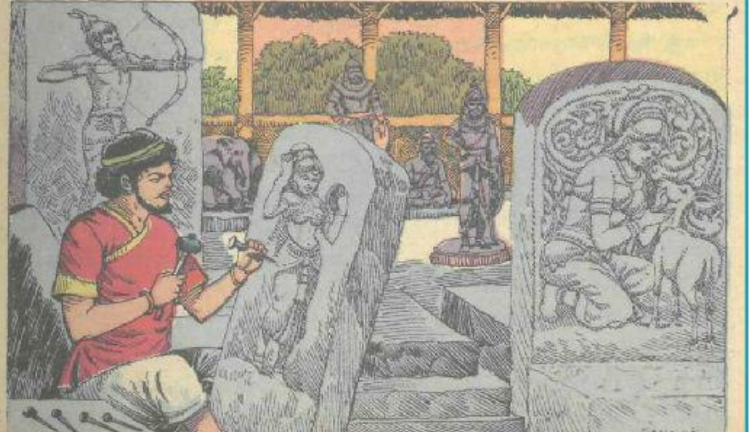
रामदेवने हसून ती गोष्ट कबूल केली. बुडत्याला काडीचा आधार! आता आपल्याला भुकेने मरायची वेळ येणार नाही अशा विचारानेच त्याने हा होकार दिला होता.

आता रामदेव रात्रंदिवस काम करू लागला. नेहमी काही नवनवीन कल्पना करून तो अनेक सुंदर मूर्ति घडवी; आणि तो गावप्रमुख आसपासच्या बाजारात त्या विकून खूप पैसे मिळवी. चांगले श्रीमन्त लोकच त्या खरेदी करीत असत. हळूहळू रामदेवच्या मूर्तींचा चांगला प्रचार होऊ लागला.

एकदा त्या प्रान्ताच्या एका जमीनदाराने रामदेवच्या मूर्तींबद्दल ऐकले आणि त्याने बनवलेल्या मूर्तीही प्रत्यक्ष पाहिल्या. त्याने ही रामदेवला आपल्याकडे बोलावून घेऊन म्हटले–"रामदेव, तो गावप्रमुख तुला फक्त पन्नास मोहोरा पगार देऊन तुझ्याकडून ज्या मूर्ति बनवून घेतो, त्या विकून तो तर खूपच पैसे मिळवतो. पण तुझा पगार वाढवावा, असं काही त्याच्या मनात येत नाही. यापुढे तू मूर्ति घडवून मला देत चल. मी तुला दरमहा शंभर मोहोरा देत जाईन."

रामदेवने हसून त्याला संमति दिली अन् आता त्याच्या मूर्ति जमीनदाराकडे जाऊ लागल्या.

जमीनदाराने मूर्तीपासून चांगलाच धनसंग्रह केला.

एके दिवशी त्या प्रान्ताच्या सामन्त राजाच्या कानी रामदेवची कीर्ति पोचली. आणि तो अधिक किमतीने त्याच्या मूर्ति घेऊ लागला.

या मूर्ति तो राजा आपले दोस्त व बरोबरीच्या सामन्त राजांकडे भेटीदाखल पाठवत असे.

एकदा या सामन्त राजाने महसूला-बरोबरच सम्राट राजाकडे काही उत्तमात उत्तम अशा मूर्ती ही पाठवल्या. त्यातील कलाकौशल्य पाहून महाराजा अगदी मुग्ध होऊन गेला. त्याने तावडतोब एक सोन्याची पालखी रामदेवला आपणाकडे घेऊन येण्यासाठी पाठवली.

नेमक्या त्याच वेळी संतोष नावाचा एक गरीब तरूण राममेवकडे आला आणि त्याने मोठ्या श्रद्धा-भक्तीने रामदेवच्या पायांना हात लावून नमस्कार केला. तो रामदेवला मोठ्या नम्रतेने म्हणाला– "मला थोडी थोडी मूर्तिकला येते. माझी इच्छा आहे की आपण मला आपला शिष्य म्हणून स्वीकारून माझ्यावर अनुग्रह करावा."

रामदेव त्याला म्हणाला–"मी आत्ता आपल्या महाराजांकडे निघालो आहे. तेथून परत आल्यावर आपण याबद्दल बोलू या." नंतर रामदेव सम्राट महाराजां-कडे गेल्यावर राजा त्याला म्हणाला– "रामदेव, तू एक महान शिल्पकार आहेस. मी तुझी 'दरबारी-शिल्पकार' म्हणून नेमणूक करणार आहे."

यावर रामदेव म्हणाला–"प्रभु, आपल्या सद्भावनेबद्दल मी आपला ऋणी आहे. पण आपण मला क्षमा करावी, मीं आपलं उर्वरित आयुष्य आपल्या गावातच व्यतीत करू इच्छितो."

महाराज हसत त्याला म्हणाले–"हे पहा महाशिल्पी, तुमची जशी इच्छा असेल तसेच करा. मी देत असलेलं पारितोषिक घेऊन तुम्ही मला उपकृत करावं." इतके बोलून खूपसे धन देऊन व गौरव करून राजाने रामदेवची सन्मानाने पाठवणी केली.

राजाकडून मिळालेल्या धनाच्या साह्याने रामदेवने आपल्या गावात एक 'मूर्तिकला विद्यालय' उघडले; आणि संतोषला त्याने आपला पहिला शिष्य बनवले.

इतकी कहाणी सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, पार झाल्यानन्तर आपली नाव जाळून टाकण्यासारखाच प्रकार केला रामदेवने! गावप्रमुखापासून ते सामंतापर्यंत निरनिराळे मालक त्याने बदलले. हा त्याचा पराकोटीचा लोभीपणा नव्हे का? 'दरबारी शिल्पकार' या पदाची किमतच त्याला न कळल्यामुळे त्याने असे केले? या शकांचं उत्तर माहीत असूनही तू न दिलंस, तर राजा, तुझ्या मस्तकाचे हजारो तुकडे होऊन पडतील."

यावर राजा विक्रम उत्तरला–"वेताळा, रामदेव लोभी नव्हता, अन् गर्विष्टही नव्हता. गावच्या प्रमुखापासून तो सम्राट महाराजापर्यंत जेव्हा जेव्हा, ज्याने बोलावले तेव्हा तेव्हा तो त्यांच्याकडे गेला ही गोष्ट खरीच! पण या लोकांनी त्याच्या कलेचा व्यापार करू इच्छिला. राजानेही रामदेव उत्तम मूर्तिकार असल्याचे पटल्यावरच त्याला दरबारी शिल्पकार बनवण्याचा घाट घातला. पण खऱ्या कलाकाराला खरा आनन्द तेव्हाच मिळतो, की जेव्हा एकादा खरा कला-प्रेमी त्याची प्रशंसा करतो. असा आनन्द रामदेवला संतोषचे बोलणे ऐकल्यावरच मिळाला. उगीचच इकडून तिकडे थपडा खात भटकणाऱ्या रामदेवला आपल्यासारखे आणखी कलाकार निर्माण करण्यातच कलाकाराला अपूर्व संतोष व तृप्ति मिळते हे सत्य उमजले; आणि त्याने 'मूर्तिकला-विद्यालय' स्थापन केले."

असे उत्तर देऊन राजा गप्प झाल्या-बरोबर वेताळ त्या प्रेतासह पुन्हा अदृश्य होऊन झाडावर जाऊन बसला. (कल्पित)

हिशोब-खतावणी

शेठ राजीमल पक्का सावकार होता. त्याचा सावकारीचा धन्दा मोठ्या प्रमाणावर चाले. त्याचा व्याजाचा हिशोब हरीश नावाचा एक कारकून पहात असे. एकदा तेथील जमीनदाराने हरीशला आपल्याकडे बोलावले आणि चांगल्या मोठ्या पगारावर त्याची तिथल्या दिवाणाचा कारकून म्हणून नेमणूक केली. त्यामुळे हरीशने राजीमलकडची नोकरी सोडून दिली.

आता राजीमलला हिशोब-खतावणी लिहायला कोणी लायक कारकून मिळेना! त्यामुळे शेठजींना एकीकडे सर्व देण्या-घेण्याचे काम संभाळावे लागे अन् दुसरीकडे हिशोबही लिहावा लागे. हा सर्व व्याप संभाळणे त्याला कठीण जाऊ लागले. याच काळात एकदा त्याचा जुना कारकून हरीश याने चन्दन आणि सोहन नावांच्या दोन तरुणांना कारकुनी कामासाठी शेठ राजीमलकडे पाठवले. दोघांना पाहून शेठजी म्हणाले–"मी तुम्हा दोघांना दोन वह्या देतो. नीट बारकाईने आपापल्या वह्या तपासून पहा दोघे ही. कुठे काही चूक असेल तर नीट पाहून मला सांगा."

इतके बोलून राजीमल आत गेला व दोन वह्या आणून दोघांच्या हाती एक एक देत तो म्हणाला–"उद्या संध्याकाळपर्यंत दोघेजणं आपापली वही नीट तपासून पाहून माझ्याकडे परत घेऊन या."

चन्दन आणि सोहन दोघांनीही होकारात्मक माना हलवल्या आणि आपापली वही घेऊन ते तेथून निघून गेले. दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी वह्या घेऊन ते शेठ राजीमलकडे परत आले.

जरासे हसून चंदनकडे पहात शेठजी म्हणाले–"काय रे, माझ्या हिशोबात कुठे काही चूक-बीक सापडली का तुला?"

शेठजीच्याकडे पहात चन्दन म्हणाला–"तसे तर सर्व हिशोब बरोबरच आहेत शेठजी तुमचे; पण चार कर्जदारांच्या बाबतीत आपण व्याज कमी घेतलंय आणि चुकून पाच लोकांकडून व्याज जास्तही घेतलंय."

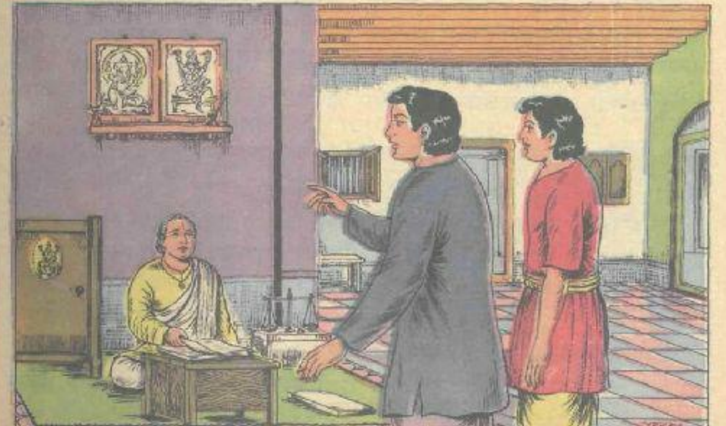
आता सोहनकडे वळत शेठजींनी विचारले–"आणि तू सांग बरं, तुझ्या वहीची काय हकीकत आहे?"

"शेठजी मी जी वही बरोबर घेऊन गेलो, त्यातले हिशोब बरोबरच आहेत सर्व–फक्त तीन देणेकऱ्यांचे सोडून! या तिघांच्या बाबतीत आपली एक चूक झाली आहे." सोहन म्हणाला.

"माझ्याकडून, चूक? काय बरं चूक झाली?" आश्चर्याने शेठ राजीमलने विचारले.

"आपण देणेदारांकडून व्याज कमी घेतलंय शेठजी." सोहन म्हणाला.

"ओहो, असं झालं होय?" असे म्हणत राजीमल हसला. आणि पुन्हा चन्दनकडे वळून तो म्हणाला–"हे पहा चन्दन, तू आणखी दुसरीकडे कुठे काम बघ. कुठेच नाही मिळालं काम, तर आणखी काही दिवसांनी माझ्याकडे ये. मध्यंतरी मी हरीशला एकदा भेटेन. गैरसमज नको करून घेऊस. जा आता तू." चन्दन मुकाट्याने तिथून निघून गेला.

मंजूषा देशमुख

चन्दन निघून गेल्यावर शेठजींनी सोहनला विचारले–"अच्छा, मी तीन कर्जदारांकडून व्याज कमी घेतलंय ही गोष्ट तर खरीच; पण, चार कर्जदारांकडून मी जास्त व्याज घेतलंय, त्याचा हिशोबही आहेच की त्या वहीत. मग त्याबद्दल नाही काही बोललास तू? ते कसं नाही ओळखलंस तू?"

यावर सोहन हसला. तो म्हणाला–"शेठजी, चुकून जर व्याज जास्त घेतलं गेलं, तर काही नुकसान नाही ना? मग आपल्याला त्याची चिन्ता कशाला? कर्जदार घरी गेल्यावर पाहील हिशोब आपला-आपण, अन् चूक सापडली की धावत येईल आपल्याकडे विचारायला!"

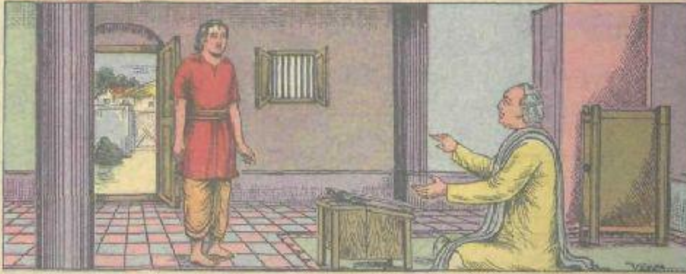
"पण चूक त्याच्याही लक्षात नाही आली तर?" शेठ राजीमलने विचारले.

यावर सोहन हसत उत्तरला–"शेठजी, हिशोब चुकवताना देणेकरी कधीही गैरसावध नसतो. कर्ज चुकवायला येण्यापूर्वी हिशोब करून निघतो. अन् खरोखरच एखाद्या कर्जदाराला चूक नाही कळली, तर बिघडतं कुठे आपलं? जे व्याज जास्त वसूल होईल ते आपल्या फायद्यातच जाईल न? त्यामुळे चूक लक्षात येऊनही मी ती चूक मानली नाही. मला वाटतं माझा विचार आपणास ही योग्यच वाटेल."

"असं? मग मी व्याजात जे पैसे कमी वसूल केले त्याकडे मात्र का बोट दाखवलंस तू?" शेठजींनी विचारले.

"आपण जर चुकून व्याजाची वसुली कमी केली, तर नुकसान आपलंच होतं ना? असं झालं की नंतर कर्जदाराकडून ती नुकसानी वसूल करणं सोपं नसतं! म्हणून मी तावडतोब तिकडे तुमचं लक्ष वेधून घेतलं." सोहन म्हणाला.

या त्याच्या उत्तरावर शेठ राजीमल फार खुश झाला आणि सोहनच्या बुद्धिमानीची तारीफ करत हसत म्हणाला–"माझ्या जुन्या कारकुनाच्या तुलनेत तू कुठेही थोडासुद्धा कमी नाहीस बघ! उद्यापासूनच कामाला सुरुवात कर माझ्याकडे."

चांदोबा पुरवणी–१९

ज्ञानाचा खजिना

तो कोण?

नर्मदा नदीच्या उगमस्थानी एक मुनि रहात असे. अनेक वर्षे पुत्रप्राप्ति न झाल्यामुळे त्याने त्यासाठी शिवाची तपस्या केली. भगवान शंकराने त्याला प्रत्यक्ष दर्शन देऊन विचारले–"वत्सा, तुला सर्वसामान्य बुद्धीचा दीर्घायुषी मुलगा हवा, की केवळ बारा वर्षेच जगेल असा, पण कुशाग्र बुद्धीचा मुलगा हवा? नीट विचार करून सांग." मुनि उत्तरला–"चांगला बुद्धिमान मुलगाच हवा मला, भले तो दीर्घायुषी नसेल!"

मुनीला मुलगा झाला आणि तो आपल्या अपूर्व बुद्धीची चुणुक दाखवत दिसामाशी वाढू लागला, खूप वाखाणणी होऊ लागली त्याची. परन्तु मुनि मात्र उदास दिसू लागला. कारण विचारल्यावर मुनीने मुलाला शिवाच्या वरदानाबद्दल सांगितले. ते ऐकून मुनिपुत्र एकान्त प्रदेशात बसून शिवाची तपस्या करू लागला. त्याचे आयुष्य संपले, त्या दिवशी यमदूत तेथे येऊन पोचले. पण तपस्येत सर्वस्व विसरलेल्या मुनिपुत्राला ते पाहूच शकले नाहीत. नंतर हा मुनिपुत्र दीर्घायुष्य प्राप्त करून घेऊन पुढे पुष्कळ वर्षे जगला.

हा मुनिपुत्र कोण?

[पान ३६ पहा]

तुम्हाला माहीत आहे?

१. अंटार्क्टिकाचा सर्व बर्फ वितळला तर काय होईल?
२. आपल्या सूर्यमंडळातील सर्व ग्रहांना आपल्यात सामावून घेऊ शकेल असा खूप मोठा ग्रह कोणता?
३. ऐंशी टक्के खऱ्याच निघतील अशा, वातावरणाबद्दलच्या सूचना चिनी शेतकरी कशा प्रकारे मिळवतात?
४. लंबकाच्या साह्याने घड्याळ चालवता येईल, याबद्दलचा शोध कोणी लावला?
५. अग्नीचा उपयोग माहीत नाही अशी जमात भारतात कुठे आहे?

[पान ३६ पहा]

साहित्य सोनियाचिया खाणी

१. सर आर्थर कॉनन डॉईल याचा व्यवसाय काय होता?

२. चैतन्य महाप्रभु यांच्या जीवनाबद्दलची माहिती कोणत्या पुस्तकात मिळते?

३. "हेलेन ऑफ ट्रॉय" कोण आहे?

४. जर्मन भाषेतील महान् काव्य कोणते?

५. 'सागा' शब्दाचा अर्थ काय?

उत्तरावली

तो कोण?

मृकंड मुनींचा पुत्र मार्कंडेय.

तुम्हाला माहीत आहे?

१. समुद्रांची पातळी २४० फुटांनी वाढेल आणि जमिनीचा कमीत कमी चौथा भाग पाण्यात बुडेल.
२. गुरू.
३. बेडकांच्या डराव आवाजाने.
४. गॅलीलिओ.
५. अंदमान बेटांवर.

साहित्य

१. वैद्यकी.
२. कृष्णराज कविराज लिखित 'चैतन्य चरितामृत'.
३. होमरच्या 'द इलियड'ची नायिका.
४. गटेने लिहिलेले 'फाउस्ट्स्'
५. आइसलँड व नॉर्वेच्या लांबच लांब गद्य-गाथा.

वशकरचे बोल

नीलमपुर शहरात धनपती नावाचा एक धनकुबेर रहात होता. त्याच्याजवळ पैसा-अडका इतका होता की, अनेक पिढ्यांनी नुसतं बसून खायचं म्हटलं तरी संपला नसता. पण इतका श्रीमन्त असूनही बिचाऱ्याला मूल-बाळ नव्हते. त्या काळजीने त्याची बायको मरून गेली आणि आता धनपतीही त्या दुःखाने झुरून वाळत चालला होता.

याच काळात एकदा वशकर नावाचा एक महात्मा नीलमपुरला येऊन राहिला होता. तो मोठा त्रिकालज्ञानी माणूस होता. एके दिवशी धनपतीने ही मोठ्या आदराने वशकरला आपल्याकडे येण्याचे निमन्त्रण दिले.

त्याच्याजवळ आपली चिन्ता व्यक्त करत धनपती म्हणाला–"महात्मन्, माझी चिन्ता दूर होऊन उरलं-सुरलं आयुष्य सुखा-समाधानाने घालवता यावं यासाठी मी मी काय करावं?"

धनपतीचे दुःखी मन वशकरने बरोबर ओळखले. त्याने त्याला समजाऊन सांगितले की, मूल नसल्याचे दुःख आता उगाळत बसणे योग्य नव्हे!

"महात्मन्, परन्तु धन-दौलतीच्या बाबतीत लोकांची मनं किती लालची असतात हे तर आपण उत्तम प्रकारे जाणताच. माझे नातेवाईक तर गिधाडांसारखे माझ्या मरणाची आतुरतेने वाट पहात आहेत." धनपतीने व्याकुळतेने सांगितले.

यावर हसत-हसत वशकर म्हणाला– "बेटा, तू उगीचच काळजी करत आहेस बघ! इथून पुढे आपलं उरलं-सुरलं आयुष्य तू एकाद्या निर्जन प्रदेशात घालवावंस, म्हणजेच तुझ्या मनाला शान्ति लाभेल. तुझ्या जीवनाच्या अन्तिम काळात तुला

वासू देशपांडे

एक दिव्य पुरुषभेटेल. त्याच्या चेहऱ्यावर एक अपूर्व असे तेज तुला दिसेल. त्याच्या संगतीतच तुझा जीवन-प्रवास संपेल. तोच तुझ्या संपत्तीचा वारसदार होईल."

हे ऐकून महात्म्याच्या पायांवर डोके ठेवून धनपतीने आपली भक्ति-भावना प्रकट केली.

आता धनपतीने आपला सर्व जमीन-जुमला व इस्टेट नीलमपुरच्या न्यायाधीशाच्या हवाली करत म्हटले–"माझ्या इस्टेटीच्या जो खरा वारस होईल, त्याच्या हाती मी आपल्या संपत्तीचं वारसपत्र पाठवीन. तोपर्यंत आपण माझ्या संपत्तीचं रक्षण करा."

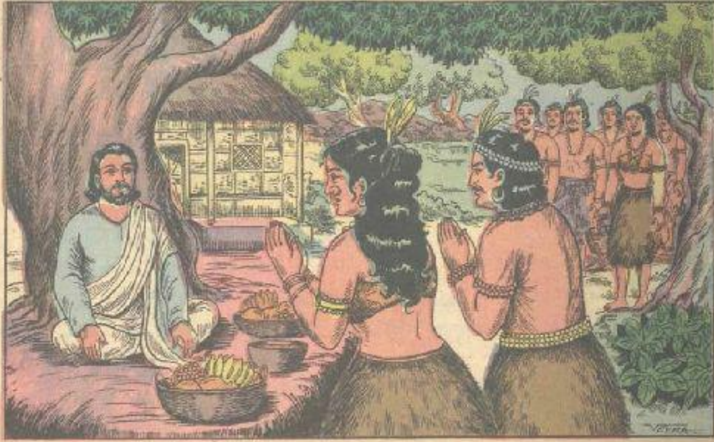
धनपती गाव सोडून जवळ असलेल्या एका दाट जंगलात रहायला गेला. तेथेच नदीकिनारी त्याने एक झोपडी बनवून घेतली. तेथील वातावरण मोठे प्रसन्न होते. चोहीकडे हिरवळच हिरवळ होती! तऱ्हेतऱ्हेचे पक्षी इकडे-तिकडे उडताना दिसत. नदीच्या प्रवाहातहीं एक प्रकारचे संगीत ऐकू येई. झोपडीच्या आसपास अनेक फळांचे वृक्षही असत. नेहमीच कोणत्या ना कोणत्या फळांचा बहर असे. तो त्या दिव्य पुरुषांचीही प्रतीक्षा करत असे मनोमन.

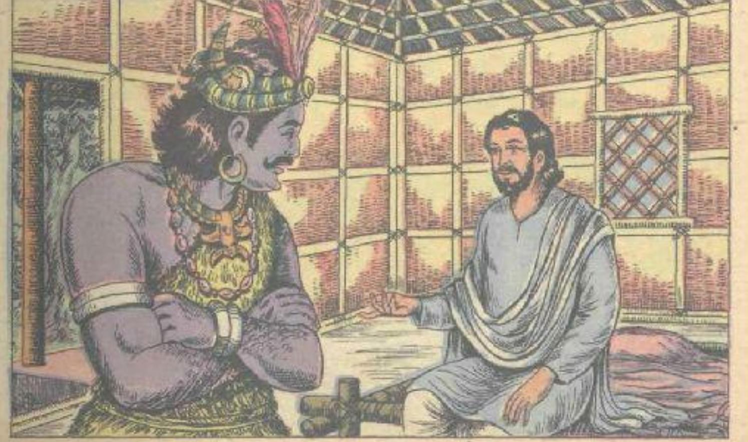
धनपतीच्या झोपडीच्या आसपास काही भिल्लांची वस्ती होती. ते मोठे अबोध व भोळे-भाबडे लोक होते. धनपतीला ते लोक फळे, कंद, मध वगैरे जंगली मेवा आणून देत; आणि त्याला आपल्या अडचणी सांगून त्याचा सल्ला विचारीत. प्रथम प्रथम त्यांचे म्हणणे ऐकून धनपती त्यांना सल्ला देई; परंतु नंतर त्याला ते आवडेना. ज्या शान्तिसाठी तो आपलं शहर सोडून या जंगलात आला होता, ती शान्तिही या भिल्लांमुळे आपल्याला सोडून जात आहे, असे त्याला वाटू लागले.

एके दिवशी भिल्लांचा प्रमुख जटाल याला बोलवून धनपति म्हणाला–" मी इथे एका दिव्य पुरुषाच्या शोधात आलो आहे आणि आपल्या जीवनाचा शेवटचा काल मी शान्तीत घालवू इच्छितो. त्यामुळे मला असं वाटतं की यापुढे तुम्ही लोकांनी माझ्याकडे येणे जाणे बन्द करावे."

धनपतीचे बोलणे ऐकून जटाल म्हणाला–"स्वामीजी, आपलं सर्व म्हणणं आम्ही जरूर मान्य करू. इथून पुढे तुमच्या मनात असेल तेच घडेल. पण माझी एक विनन्ति आहे, आपण इथे एकटेच राहू नका. माझा सर्वात धाकटा मुलगा विपुल हा हुशार आहे अन् खूप समजूतदार आहे. त्याला मी आपल्या सेवेसाठी आपणाकडे पाठवीन."

जटालची ही विनन्ति धनपतीने मान्य केली, आणि त्याच संध्याकाळी जटालने विपुलला धनपतीकडे आणून सोडले. विपुल खरोखरच खूप हुशार अन् चटपटीत मुलगा होता. सकाळी उठल्यापासून रात्री झोपेपर्यंत धनपतीची सर्व कामे तो अगदी

निष्ठेने करी. धनपतीलाही फार संतोष वाटे यामुळे.

इकडे धनपती रोज त्या दिव्य पुरुषा-चीही वाट पहात राही. पण तो आला नाही की तो दु:खी होई. विपुल त्याला विचारी–"स्वामीजी, आपण असे उदास का?" यावर धनपती म्हणे–"मी एका दिव्य पुरुषाच्या येण्याची वाट पहात आहे."

विपुलला कळेना, कि दिव्य पुरुष असतो तरी कसा? म्हणून त्याने त्याबद्दल धनपतीला एकदा विचारले.

"दिव्य म्हणजे–दिव्य तेजाने युक्त असा, अन् चमकती रेशमी वस्त्रें धारण करून अचानक खाली उतरेल असा!" धनपती उत्तरला.

हे एकून असा दिव्य पुरुष आपल्यालाही पहायला मिळावा या इच्छेने विपुलही आता रोज वाट पाहू लागला.

असेच दिवस जात राहिले, धनपतीची प्रकृति दिवसेंदिवस ढासळत जाऊ लागली. मृत्यु जवळ आला असे वाटू लागले त्याला!

एके दिवशी काही बोलावे, म्हणून त्याने विपुलला जवळ बोलावले. पण त्या-वेळी धनपतीला विपुलच्या चेहऱ्यावर एक अद्‌भुत असे तेज दिसले!

क्षणभर चमकलाच धनपति! पण त्याला आता आपली चूक समजून आली. वशकरने सांगितलेला दिव्य पुरुष म्हणजे हा भोळा-भाबडा, अबोध पोरगा विपुलच की! पण ही गोष्ट एकदा ओळखल्यावर मात्र धनपतीने मुळिच वेळ घालवला नाही.

जटालला बोलवून आपली सारी कहाणी धनपतीने त्याला सांगितली. नन्तर आपले वारसपत्र विपुलच्या नावे करून, ते जटालच्या हाती देऊन, न्यायाधीशाकडून आपली सारी इस्टेट कशी ताब्यात घ्यायची हे सर्व त्याला समजावून सांगितले. अशा प्रकारे आपली इच्छा पूर्ण झाल्यावर धनपतीला एक अपूर्व शान्ति अनुभवास आली. त्याच शान्तीच्या आनन्दात, विपुल-कडून सेवा करून घेत घेत धनपताने आपले डोळे मिटले!

नितूची इस्त्री

नितू रोज इस्त्री केलेले कपडेच वापरत असे. तिचे कपडे कधी थोडेही चुरगळलेले दिसायचे नाहीत तिच्या मित्र-मैत्रिणींना! ते सर्वजण धोबी जशी कशी इस्त्री करील, तसेच कपडे वापरत. पण दुसऱ्याच दिवशी त्यांचे कपडे पार चुरगळून गेलेले असायचे. त्यामुळे रोजच छान, बिन सुरकुतलेले कपडे वापरण्याऱ्या नितूबद्दल त्यांच्या मनात एक प्रकारची ईर्ष्या असे. नितु रोज स्वत:च आपल्या कपड्यांना इस्त्री करी. पेटलेले कोळसे एका तांब्यात ठेवून, तो एकाद्या जाडशा कपड्याने घट्ट धरून, ती आपल्या कपड्यांच्या व्यवस्थित घड्या करून ठेवी. अशा तऱ्हेने नितूच्या कपड्यांच्या इस्त्रीचे काम रोज चाले. त्यांच्या घरचा धोबीही तिचे काम पाहून तिची स्तुति करत असे.

परन्तु नितुच्या आईने तिचे कधीच कौतुक केले नाही. उलट ती म्हणे–"नितुचं कामात मुळीच लक्ष नसतं, पहावं तेव्हा नुसती खेळंत–बागडत असते. मला कामात काहीच मदत करत नाही. होय, पण स्वत:च्या कपड्यांना इस्त्री मात्र करते. पण दुसऱ्या कुणाचा काय फायदा त्यात? आपलं तेवढं बघते. दुसऱ्याच्या कपड्यांना चुकूनही कधी इस्त्री करून देत नाही!"

तिचे असले बोलणे ऐकून नितूची आजी एकदा आपल्या नातीला म्हणाली–"नितू, अग आईलाही कधी मदत करावी की कामात!" यावर चिडून नितू उत्तरली–"अग आजी, तुला काय माहीत आईच्या बाबतीत? कित्ती काम केलं तरी तिला आणखी काम हवं असतं माझ्याकडून!"

वसंत धोपाडे

यावर नितूच्या आजीला हसूच आले. ती म्हणाली–"हं कळलं कळलं! तुझी आईबद्दल तक्रार आहे, म्हणून तू तिला मदत करत नाहीस. पण मग दुसऱ्या कुणालाही कसली मदत करत नाहीस हे कसं?"

"अग आजी, तुला काही कळत नाही म्हणून असं बोलतेस तू. तुला आठवतं, बाबा माझ्याबद्दल काय बोलतात ते? ते म्हणतात–नितू अजून लहान आहे; अन् नाजुकही आहे ती! आत्तापासून तिला कामाला नका लावत जाऊ कोणी! म्हणून मी त्यांनाही काही मदत करत नाही. दादा नि छोटी कोणी ही माझ्यासाठी काही करीत नाहीत. मग मी त्यांची कामें का करावीत?

"अच्छा, म्हणजे तुला कुणाचंच काम करायचं नाहीये; एवढंच ना?" आजीने विचारले.

"नाही नाही! असं नाही काही! मला सगळ्यांची कामं करायला आवडेल, पण प्रत्येकाबद्दल काही न काही तक्रार आहे माझी. तुझ्या कपड्यांना इस्त्री करावीशी वाटते मला; पण तू कुठे करू देतेस? तुझं सोवळं-ओवळंच फार असतं, त्यामुळे तुझी काहीच सेवा करू शकत नाही मी, काय करू, तूच सांग बरं?" डोळे मिचकावत नितू म्हणाली.

"नितू, तू आहेस आपल्या आजोबांसारखी बुद्धिमान! बोलण्यात थोडीच हरणार आहेस?" असे म्हणत तिला मांडीवर बसवत आजी नितूचा पापा घेऊ लागली.

इतक्यात तिची आई तिथे येऊन म्हणाली–"नितू आपला धोबी भोलू आज गावात नाहीये. मला जमीनदारांकडे साखरापुड्याला जायचं आहे. माझी रेशमी साडी जरा चुरगळली आहे. थोडी इस्त्री दे ना करून."

"मी नाही करत जा." नितू बेपर्वाईने म्हणाली.

आता आईला रागच आला. ती नितूला रागावू लागली. पण आजी मधे पडली अन् सुनेला म्हणू लागली–"अग सुनबाई, पोरं काम करत नसली, तर त्यांना चुचकारून, प्रेमानं काम करून घ्यावं, असं रागावण्यानं पोरं आणखीच बिघडतात मग!"

"ठीक आहे सासूबाई, आता तुम्हीच या खट पोरीची बाजू घेताय ना? मग तिच्याकडून माझ्या साडीला इस्त्री करवून घेऊन दाखवा बरं?" चिडून नितूची आई बोलली.

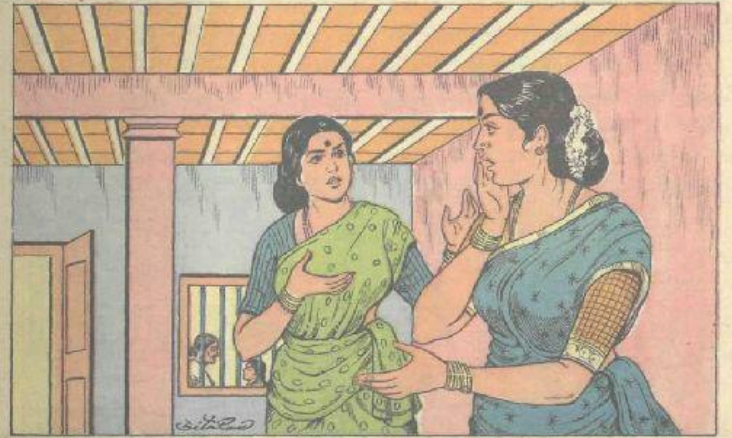
"हां हां, दाखवीनच! माझं नक्कीच ऐकेल माझी नात!" आजोनेही ग्वाही दिली.

यावर काहीच न बोलता नितूची आई तिथून निघून गेली.

आजी नातीला म्हणाली–"नितू, आईच्या साडीला इस्त्री करून दिलीस ना, तर ती तुला रेशमी परकर-पोलकं शिवून देईल बघ!"

आजीचे बोलणे ऐकून नितूला आश्चर्य वाटले. तरीही ती म्हणाली–"छे, आई मुळीच कबूल व्हायची नाही." तिच्या या शंका घेण्याला हसून आजीने तिला आपल्या जवळ बोलावले आणि एक उपाय सांगितला. आता आजी आणि नात विचारात पडल्या, की आपली कल्पना अमलात कशी आणायची?

इतक्यात शेजारच्या राणीची आई नितूच्या आईकडे आली आणि तिला म्हणाली–"चल आपण एकाद्या साड्यांच्य

दुकानात जाऊ या. एक रेशमी साडी घ्यायचीय मला. साखरपुड्याला जाण्यासाठी चांगलीशी साडी नाही माझ्याकडे."

नितूच्या आईने आश्चर्याने तिच्याकडे पहात विचारले–"अग काय म्हणतेस तू? गेल्या महिन्यातच तर एक चांगली भारी रेशमी साडी घेतली होतीस की तू!"

यावर उदास चेहरा करीत राणीची आई म्हणाली–"माझी मुलगी बरेच दिवस रेशमी परकरपोलकं मागत होती अन् मी चालढकल करत राहिले होते. गेल्या महिन्यात घेतलेली ती साडी इस्त्री करता करता जाळून ठेवली बघ तिने!"

आश्चर्याने नितूची आई म्हणाली–"म्हणजे काय, मुद्दाम जाळली तिने? असं करून काय फायदा तिचा?"

"प्रथम मलाही काही कळलं नाही. पण मग त्या साडीचं परकर-पोलकं शिवलं मी तिला, तेव्हा आपल्या मैत्रिणीला ती म्हणत होती की यासाठीच तिने मुद्दाम साडी जाळून ठेवली होती." राणीच्या आईने माहिती पुरवली.

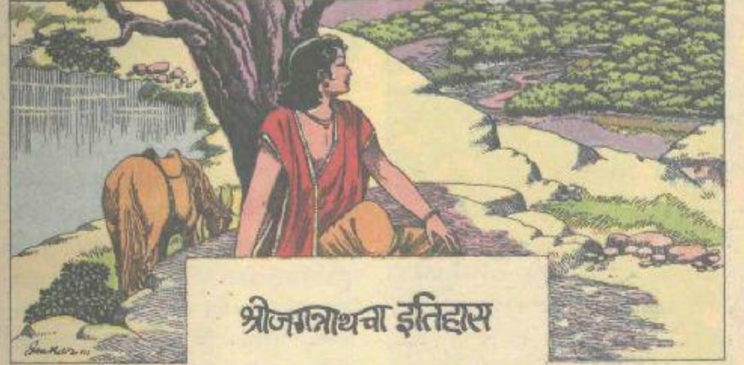
यावर नितूची आई आश्चर्यचकित झाली! ती म्हणाली–"ठीक आहे, दुपारी जाऊ आपण साड्यांच्या दुकानात."

राणीची आई निघून गेल्यावर नितू आईजवळ आली अन् म्हणू लागली–"आण तुझी साडी इकडे, मी इस्त्री करून देते."

यावर आई रागावून नितूला म्हणाली–"ओहो! मला इतकी भोळी समजू नकोस, की तुझ्या मनातलं मला काही कळतंच नाही! इस्त्री करताना माझी साडी जाळून ठेवलीस तरीही मी काही तुला त्या साडीचं परकर-पोलकं शिवून देणार नाही, सांगून ठेवतेय!"

हे ऐकून नितू दचकलीच! पण तिला किंवा तिच्या आजीला काही केल्या कळेना, की आपलं हे गुपित नितूच्या आईला कळलंच कसं! राणीची आई अन् नितूची आई यांच्यात झालेला संवाद त्यांना कुठ ठाऊक होता?

श्रीजगन्नाथचा इतिहास

काही तासांच्या घोड-दौडीनंतर विद्यापति जंगलातून बाहेर पडला. एका विशाल मैदानात पोचला. झाडे-झुडूपे नि हिरवेगार गवत यांनी ते मैदान खूप सुंदर दिसत होतें. आपण जे काम करण्यासाठी निघालो त्यात यश मिळाल्यामुळे विद्यापति फार खुश होता. एका झऱ्याजवळ तो घोड्यावरून खाली उतरला नि एका दगडावर बसला. ललिताने दिलेले काही खाद्य-पदार्थ खाल्ले. थोडा वेळ विश्रांति घेऊन लगेच तो राजधानीकडे निघाला.

संध्याकाळ होईपर्यंत तो राजधानीत पोचला नि राजवाड्याकडे जायला निघाला. राजाच्या एका सेवकाने दुरूनच विद्यापतीला पाहिलं, आणि त्याच्या आगमनाची वार्ता राजाला दिली. राजाला फार आनंद झाला आणि विद्यापति भेटताच राजाने त्याला विचारले–"तुझ्या परत येण्याची आम्ही कित्येक दिवस वाट पहात आहोत. यशस्वी होऊन आलास की नाही आपल्या कामात?"

"ज्या दिव्य मूर्तीच्या शोधार्थ मी गेलो होतो ती मी घेऊन आलो आहे असं मला वाटतं. तरी पण......" आणखी काही सांगण्याचा विद्यापति प्रयत्न करीत होता, पण राजाने त्याला संधीच दिली नाही बोलायला!

"शंका नि संदेह यांना मनात थारा देऊ नकोस. मोठमोठी कामं करण्यासाठी जीवनात अनेक संकटांना सामोरं जावं लागतं. हे महान् नि पवित्र काम करताना

तुला कोण-कोणत्या अडचणी आल्या सांग बरं! अडचणींचं निवारण करण्यासाठी मी संपूर्ण साह्य करीन तुला." राजाने आश्वासन दिले.

"माझी अडचण तर माझी स्वतःची आहे. दुसऱ्या कोणाला ती दूर करता येणार नाही. ज्या दिव्य मूर्तीच्या शोधात मी गेलो होतो, ती मी चोरून आणली या गोष्टीचं मला फार फार दुःख आहे." विद्यापतीनें आपली व्यथा सांगितली.

असला विचार करणं ताबडतोब सोडून दे, विद्यापति. आपण जे काम करीत आहोत, तें एक महान् पवित्र कार्य आहे. हे पवित्र काम करीत असताना जर कुणाचं काही नुकसान झालं तर ते स्वाभाविक आहे. म्हणून तुला दुःख करण्याचं काही कारण नाही. हं, एक गोष्ट तू मला सांग. मी स्वप्नात असं पाहिलं की उद्या सकाळ पर्यंत समुद्रातून एक ओंडका वहात येईल. हा एक दैवी संदेशच आहे. हा ओंडका तासून, त्याच्यावर नक्षीकाम करून एक परमेश्वराची मूर्ति आपण बनवू या. तू जी मूर्ति घेऊन आला आहेस, तिच्यात भगवान् विष्णुचा अंश आहे. आहे न? या मूर्तीला आपण ओंडक्यांतून बनविलेल्या मूर्तीत सुरक्षित ठेवू या.

दुसऱ्या दिवशी सूर्योदयापूर्वी एक तास राजा सपरिवार विद्यापति सह समुद्र किनारी पोचला. सूर्योदय होऊ लागला, तसा आनंदातिशयाने राजा उद्गारला— "तो पहा ओंडका! तुम्ही सर्व जण पहात आहात ना? पहा, लाटांवर तरंगत येत आहे तो!"

लगेच दहा नावा त्या दिशेने निघाल्या. नावेत बसलेले लोक त्या ओंडक्याला किनाऱ्याकडे ढकलू लागले. पण तो ओंडका जरा ही हलेना. लोकांनी त्याला ढकलण्याचा खूप प्रयत्न केला, पण तो एक इंच भर सुद्धा हालला नाही.

आता राजा मनात उदास झाला. विद्यापति नि तिथे उपस्थित असलेल्या राजसेवकांपैकी कोणाला ही काही सुचेना की ही समस्या कशी सोडवावी? राजाने मनांतल्या मनात निश्चय केला—जोपर्यंत हा ओंडका समुद्र-किनाऱ्यापर्यंत येत नाही तोवर इथून परत फिरायचं नाही.

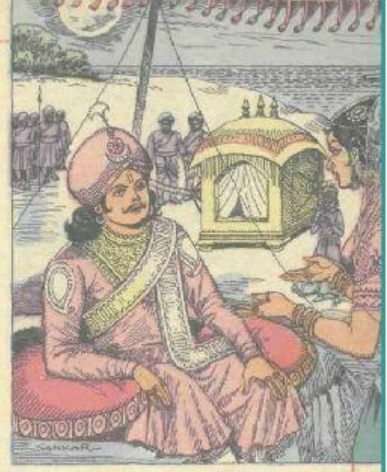
संध्याकाळ झाली. रात्र झाली. महाराणी गुंडिचादेवी सोन्याच्या पालखीत बसून सागर-तीरी आली आणि राजाला भेटून तिने विचारलं—"स्वामी, सकाळ होईपर्यंत आपण असे इथेच राहणार कां?"

"देवी, मी काय करावं हेच माझ्या लक्षात येत नाही!" असं म्हणून राजाने क्षण भर डोळे मिटून घेतले. थोडा विचार केला. समुद्राकडे पहात राजाने आदेश दिला—"पुरे, आता काम थांबवा!" मग राजाने विद्यापतीला आपल्या जवळ बोलवलं नि म्हणाला—"आज पर्यंत जो महापुरुष या मूर्तीची पूजा करीत आला त्याच्याकडे मला घेऊन चल."

विद्यापति पुढे झाला. राजा सपरिवार त्याच्या मागे चालू लागला. भीलनायक विश्वावसूला भेटण्यासाठी सर्व जण निघाले.

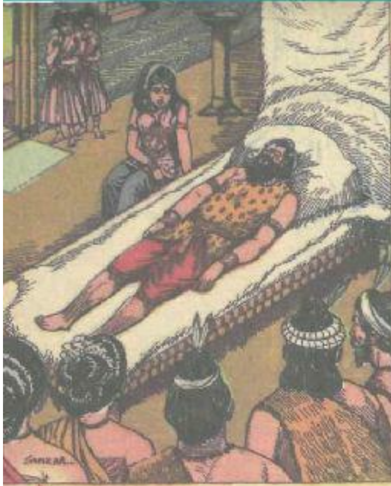
भिल्लांच्या गावात सर्वत्र निराशामय शांततेचे साम्राज्य पसरलेले होते. रोजच्या प्रमाणे विश्वावसू भल्या पहाटे उठून गुहेत गेला. ज्या परमेश्वराच्या मूर्तीची पूजा करायची ती तेथे नसल्याचे त्याच्या लक्षात आले. मूर्ति विद्यापतीनें चोरून नेली असा ताबडतोब त्याने तर्क केला.

थोड्याच वेळात तो घरी परत आला आणि 'मुली, हे काय केलं तुझ्या नवऱ्याने?' असं ललिताला विचारीत असतानाच तो

कोलमडला. ललिता रडत वडिलांना घेऊन आत गेली. त्यांच्या चेहऱ्यावर पाणी शिपडलं. थोड्या वेळात विश्वावसु शुद्धीवर आला. डोळे उघडून त्याने चारी बाजूंना पाहिलं. आणि पुन्हा डोळे मिटले. अपार दुःखाची छटा त्याच्या चेहऱ्या वर स्पष्ट दिसत होती.

दुसऱ्या दिवशी विश्वावसु पुन्हा गुहेत जाऊन खिन्न अंतःकरणाने तेथे बसून राहिला. नातेवाईक त्याला सांत्वना देत राहिले. दुपारच्या वेळी एक भिल्ल युवक धावत पळत लेण्यापाशी आला आणि त्याने बातमी दिली—"डोंगरावरून काही लोक आपल्या गावाकडे येत आहेत. त्यात आपले महाराजा पण आहेत!"

हे ऐकून सर्वांनाच आश्चर्य वाटलं!

थोडया वेळात आणखी एक भिल्ल युवक पळत आला नि त्याने खबर दिली–"आपल्या गांवाकडे जे लोक येत आहेत. त्यात विद्यापति पण आहे!"

"वा रे वा, आमची दिव्य मूर्ति चोरून घेऊन गेला. एवढयाने समाधान नाही झालं का? आता आमचं सर्वस्व लुटायला आलांय काय?" एक वयस्कर माणूस म्हणाला.

एका वृद्ध माणसाने तर्क केला–"नाही नाही, असं नसेल! महाराजा स्वतः आले आहेत, तेव्हां ज़रूर काही तरी खास गोष्ट असली पाहिजे. आपल्या नेत्याशी बोलण्यासाठींच महाराज आले असले पाहिजेत."

विश्वावसु लेण्यातून बाहेर आला. राजा येत असल्याचं त्याने दुरूनच पाहिलं. विश्वावसु दोन्ही हात जोडून दगडासारखा उभा राहिला. राजा सरळ विश्वावसूच्या जवळ आला आणि आपल्या बाहुपाशात त्याला घेऊन म्हणाला–"मित्रा, तुझा जावई चोर नाही, चोर तर मी आहे. क्षमा कर मला!"

हे ऐकून सर्वांनाच आश्चर्य वाटलं, ते राजाकडे पाहू लागले.

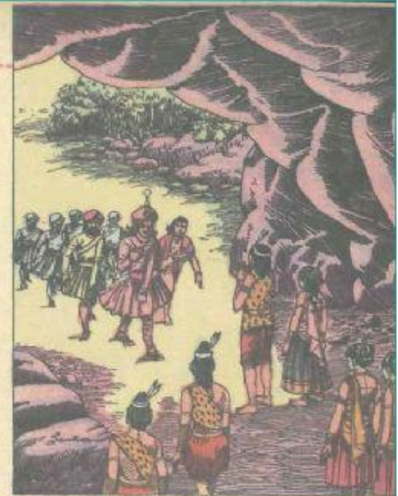
विश्वावसूने डोळे पुसले नि राजाला एका शिलाखंडावर बसण्याची विनंती केली. राजाने शिळेवर बसून एकदा बारकाईने विश्वावसूकडे पाहिले. आणि म्हणाला–"विश्वावसु, मी जे सांगतो ते नीट शेवटपर्यंत ऐक. परमेश्वराच्या प्रेरणेने मी स्वतः जगन्नाथपुरीच्या समुद्र-किनाऱ्या-वर एक नवीन मंदिर बनवलं आहे. या मंदिरात परमेश्वराच्या ज्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना करायची तिच्या शोधार्थ मी काही पंडितांना पाठविलं. म्हणून विद्यापतीने मूर्तीची चोरी केली."

नंतर राजाने विश्वावसूला विनंती केली–"तुझ्या वंशातील लोक पिढयान् पिढया या मूर्तीची पूजा करीत आले! येथून पुढे ही अनेक भक्तांनी या मूर्तीची पूजा करावी अशी परमेश्वरी योजना दिसते. एका दैवदत्त लाकडी ओंडक्यातून बनवलेल्या मूर्तीत तुझी ही दिव्य मूर्ति मी सुरक्षित ठेवू इच्छितो. यासाठी मला तुझी स्वीकृति पाहिजे. अनेक भक्तांना सेवा करता यावी म्हणून आपल्या वंशाची ही दिव्य मूर्ति पुरीच्या मंदिरात प्रतिष्ठापित करण्यास तू आनंदाने स्वीकृति द्यावीस अशी मी तुला प्रार्थना करतो."

विश्वावसूने मुकाटयाने अनुमति दिली. मग राजाने समुद्रात तसू भर न हालणाऱ्या ओंडक्याची गोष्ट सांगून म्हटलं–"तू या दिव्य मूर्तीचा प्रिय भक्त आहेस. म्हणून तुझ्या हस्तेच या मूर्तीची प्रतिष्ठापना व्हावी अशी परमेश्वराची इच्छा आहे. माझी पण अशी इच्छा आहे की तू आत्ता माझ्या बरोबर चलावंस नि त्या ओंडक्याला स्पर्श करून आमच्या कार्यात मदत करावीस. हे दैवी कार्य पूर्ण करण्याच्या कामी तुझे सहकार्य मिळेल असा मला विश्वास आहे."

विश्वावसु अमळ मौन राहिला आणि मग म्हणाला–"महाराज, आपली इच्छा मी आज्ञेसमान मानतो. मी आपल्या बरोबर यायला तयार आहे."

हे ऐकून राजाचा उत्साह वाढला. आपल्या डोक्यावरचं ओझं अमळ हलकं

झाल्यासारखं त्याला वाटलं. आनंदातिशयाने त्याने पुन्हा एकदा विश्वावसूला आलिंगन दिलं. मग ललिताकडे पाहून राजा म्हणाला–"बेटा, तुझ्या पतीने जे काही केले त्याबद्दल वाईट वाटून घेऊ नकोस. एक महान् कार्य सिद्ध करण्यासाठी त्याने तुला न सांगता मूर्तीची चोरी केली. मला चांगलं माहीत आहे की त्याने जे काही केलं त्याबद्दल त्याला अत्यंत पश्चात्ताप झालेला आहे."

त्याच वेळी ललिता नि विद्यापतीने एकमेकांकडे पाहिलं. विद्यापति म्हणाला–"परमेश्वराचं कार्य करीत असता मी तुझ्यापासून एक गोष्ट लपवली. मला क्षमा कर. मी लवकरच परत येईन नि

तुला राजधानीला घेऊन जाईन. दिलेला शब्द मी परत घेणार नाही. थोडा धीर धर!'

हे शब्द ऐकून ललिताच्या डोळ्यात अश्रू भरून आले. कसं तरी तिनं आपलं दुःख आवरलं.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी राजा सपरिवार विश्वावसू सह समुद्र-किनारी पोचला. विश्वावसु नावेत बसला नि समुद्रात थोडं अंतर जाऊन त्याने भक्तिभावे लाकडाच्या ओंडक्याला स्पर्श केला. लगेच तो ओंडका आपला आपण तरंगत किनाऱ्या जवळ आला. हे पाहून तेथील उपस्थित सर्व लोकांना फार आनंद झाला. राजाच्या तर आनंदाला पारावार राहिला नाही. राज-

सेवकांनी तो ओंडका राजवाड्यात आणला. पुढील दिवशी सकाळी राजाने मूर्तिकार व दरबारी शिल्पकांना बोलवून विचारलं– "या ओंडक्यांतून कोणती दैवी मूर्ति बनविणं शुभदायक होईल?"

तेव्हा नम्रतापूर्वक मूर्तिकार राजाला म्हणाले–"प्रभु! दगडांतून देवी-देवतांच्या मूर्ति घडविणं आम्ही जाणतो. पण या लाकडांतून परमेश्वराची मूर्ति तयार करणं आम्हाला शक्य नाही. या कामाचा आम्हाला अनुभव नाही."

त्याच वेळी एक म्हातारा माणूस तेथे आला. त्याने राजाला निवेदन केलं– "राजन्, आपण बनविलेल्या या मंदिरात बलभद्र व सुभद्रा यांच्या सह श्रीकृष्णाच्या रूपात परमेश्वराने विराजमान व्हावे असा दैवी संकल्प आहे. या मंदिराची हीच विशेषता राहील. आपण अनुमति दिली तर मी हे पवित्र कार्य स्वीकारून मूर्ति बनवून देईन. पण माझी आपणास एक प्रार्थना आहे. मी हे सर्व काम एकान्तात करीन. माझी हत्यारे नि हा ओंडका घेऊन मी जेथे काम करीन, तेथे कोणी ही येऊ शकणार नाही. दारे बंद करून एकांतात बसून मी हे काम करीन. काम पूर्ण झाल्यावर मी दरवाजे उघडीन. दरम्यानच्या काळात कोणी माझ्या जवळ येता कामा नये. कोणी मला बोलवायचं ही नाही. मला संपूर्ण एकांत पाहिजे."

राजाने आश्चर्याने विचारले–"मग आपल्या खाण्यापिण्याची व्यवस्था काय करायची?"

"आपण ही काळजी करणे नलगे, राजन्! काम संपपर्यंत भूक-तहान वगैरे काही नाही!" वृद्ध म्हणाला.

वृद्धाचं म्हणणं राजाने मान्य केलं. राजवाड्यातील एका विशाल कक्षात वृद्धाने आपले काम सुरू केले, दरवाजे बंद केले गेले; आतून येणाऱ्या आवाजावरून समजत होतं की आत काम चालू आहे. महाराणी गुंडिचादेवी बाहेरून दाराला कान लावून काम चालू असल्याचे ऐकत होती. छिन्नी व हातोडी यांचा आवाज बाहेर स्पष्ट ऐकू येई. याप्रमाणे रोज आवाज ऐकू येत असे.

एक दिवशी खोलीतून आवाज येईनासा झाला. दुसऱ्या दिवशी पण आवाज आला नाही. वृद्ध तहान-भूक यांची पर्वा न करता काम करीत होता, काय अवस्था असेल त्याची असा विचार करून गुंडिचादेवीला फार दुःख झालं म्हणून राणीने ताबडतोब दरवाजे उघडले, आत वाकून पाहिलं.

वृद्ध लाकडातून ध्यानपूर्वक मूर्ति बनवीत होता. राणीला पाहताच वृद्ध राजवाड्यातून बाहेर पडला नि अदृश्य झाला. अशा रीतीने देवी-देवतांच्या मूर्ति अपुऱ्याच राहून गेल्या. सर्वांना असं वाटलं की देवतांचा शिल्पकार विश्वकर्मा स्वतःच या वृद्धाच्या रूपात आला होता. राणीला आपल्या चुकीबद्दल फार पश्चात्ताप झाला. राजाने विचार केला–जें व्हायचं ते झालं! विद्यापतीने आणलेली मूर्ति श्रीकृष्णाची मूर्ति म्हणून प्रतिष्ठापित केली गेली. तिच्याच बरोबर बलभद्र व सुभद्रा यांच्या मूर्ती ही स्थापण्यात आल्या. विद्यापतीचे वंशज या मंदिराचे पुजारी म्हणून काम करतील अशी राजाने घोषणा केली. या दिवसापासून श्री जगन्नाथाचे मंदिर आपल्या देशांतील प्रसिद्ध विष्णु-मंदिरां पैकी एक म्हणून गणले जाऊ लागले. (समाप्त)

बुद्धिमान

फार प्राचीन काळची गोष्ट आहे. स्पेन देशात एक उमदा तरूण रहात असे. त्याचं नाव पेड्रोशॉन. तो खरंच अकलेचा पुतळा होता. त्या देशातील काही साहसी खेळाडू चांगल्या तगड्या बैलाशी झुंज देऊन लोकांचे मनोरंजन करीत असत. काही तरूण मंडळी या धष्टपुष्ट बैलांना प्रथम भाल्यांनी घायाळ करीत. अशा रीतीने भडकावलेले हे बैल रागाने शिंग खुपसण्यासाठी खेळाडूं वर धाऊन येत. ऐन वेळेला बुद्धिमान खेळाडू उंच उडी मारून एकाद्या झाडाची फांदी पकडून आपला प्राण वाचवीत असे. अशा वेळी तो माकडासारखाच दिसे, म्हणून लोक त्याला 'बुद्धिमान माकड' या नावाने पुकारत असत.

पेड्रोला निरनिराळ्या देशात भटकन्ती करून तिथल्या अजब गोष्टी पाहण्याची भारी हौस! पण त्याला अशी संधि मिळत नसे. अचानकपणे एका खलाशाशी त्याची गट्टी जमली. मग याच खलाशाच्या मदतीने पेड्रो समुद्री सफरींसाठी निघाला आणि काही दिवसात चीन देशात पोचला.

त्या काळी चीन देशावर एका महाराणीचं राज्य होतं. तिच्या लांब-सडक काळ्याभोर केश-कलापांत एक दिवशी चांदीच्या तारेसारखा एक पांढरा केस दिसू लागला.

महाराणीच्या सख्या गमतीने म्हणाल्या–"महाराणीजी, काल रात्री आपल्याला परमेश्वराने एक चांदीची तार बहाल केली आहे."

लगेच महाराणीने आरशात पाहिलं. खरंचच तो पिकलेला केस चांदीच्या तारे-सारखा चमकत होता. अमळ विचार

स्पेनची एक लोककथा

करून महाराणीने ताबडतोब ज्योतिषांना बोलवणे धाडले.

एकदम एका तरूण ज्योतिषाच्या मनात एक विचार आला. तो नम्रतापूर्वक महाराणीला म्हणाला–" महाराणीजी, मला एक गोष्ट सुचली आहे. पण ती आपणास सांगताना मला फार दु:ख होत आहे!"

"वाईट वाटून घेऊ नकोस. अगोदर सांग तर काय ते!" महाराणी म्हणाली.

जरा घाबरत ज्योतिषी म्हणाला–"आपल्या केसात ज्या दुष्ट आत्म्याने प्रवेश केलेला आहे, त्यामुळे आपल्या दातांत भयंकर वेदना सुरू होतील!" हे सांगत असताना तो युवक ज्योतिषी खरोखरच रडू लागला.

त्याला रडताना पाहून महाराणीचे डोळे ही पाणावले. महाराणीने लगेच आपल्या गळ्यातील मोत्यांची माळ काढून तरूण ज्योतिषाला दिली.

सर्व ज्योतिषी तेथून निघून गेले. महाराणीवर येऊ घातलेल्या संकटाची वार्ता ऐकून राजपरिवारातील जवळच्या व दूरच्या सर्व नातेवाईकांना अत्यंत दु:ख झालं.

याच वेळी पेड्रो राजधानीत पोचला. तो जेव्हां राजमहालाच्या जवळ आला, तेव्हा लोकांच्या रडण्याचा आक्रोश त्याने ऐकला. महाराणीवर आलेल्या आपत्तीची वार्ता जाणून सर्व नोकर-चाकर ओक्सा-बोक्षी रडत होते.

पेड्रोशॉन आपल्या विचार-तन्द्रीत राज-मार्गावरून चालला होता. अचानक हा आक्रोश ऐकून तो घाबरला. त्याच्या लक्षात आलं की मागून एक बैल धावत येत आहे व तो त्याला आपल्या शिंगांनी मारणार. त्या बैलापासून आपला बचाव करण्यासाठी पेड्रो राजमहालाच्या एका मोठ्या खिडकीवर टुणकन उडी मारून चढला. तिथे एक शिपाई पहारा करीत होता. त्याला वाटलं पेड्रो कोणी चोर-उचल्या असावा, त्याने त्याला पकडलं नि दिवाणाच्या पुढे हजर केलं. वृद्ध दिवाणाला काही विदेशी भाषा थोड्या-फार येत होत्या. म्हणून पेड्रोशी त्याला काही बोलता आलं. मोडक्या-तोडक्या का होईना, पण पेड्रोच्या भाषेत दिवाण बोलू लागला.

दिवाणाने पेड्रोला विचारले–"कुठल्या देशाहून आलास तू? नाव काय तुझं?"

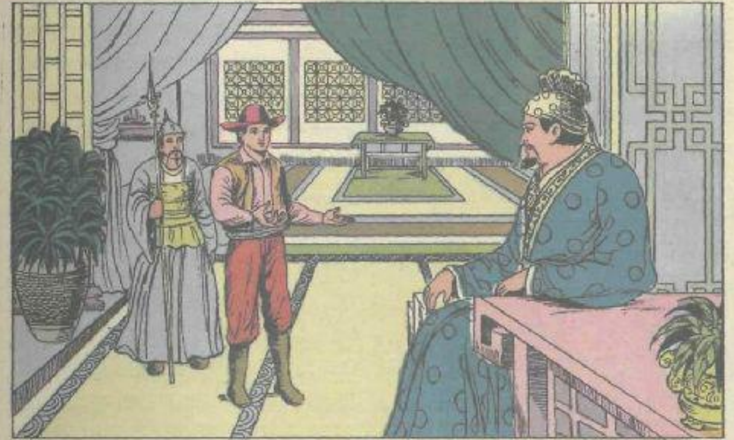
पेड्रो थोडा घाबरला. सगळ्या प्रश्नांचं एकच उत्तर त्याने दिले-"बुद्धिमान माकड!"

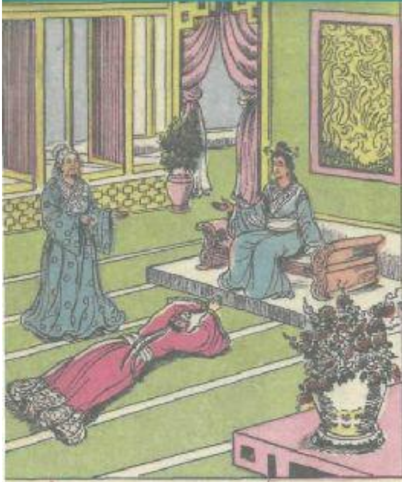
बुद्धिमान शद्बावरून दिवाणाच्या लक्षात आलं की हा तरूण हुशार आहे. म्हणून त्याने पेड्रोला विचारलं–"तू हुशार आहेस ना? आमच्या महाराणीवर जे संकट आलं आहे, त्यापासून तिला मुक्त करशील?"

पेड्रोने आश्चर्याने विचारले–"महाराणी-वर संकट आलंय! कोणतं बरं?" दिवाणाने त्याला सर्व समजून सांगितलं. पेड्रो मोठ्या उत्साहाने म्हणाला–"हात्तिच्या! यात काय एवढं मोठंसं? मी आपल्याला विश्वासपूर्वक सांगतो की असल्या संकटाचं निवारण मी चुटकी सरशी करू शकतो."

हे ऐकून दिवाण एकदम खुश झाला. मग दिवाण पेड्रोला महाराणीकडे घेऊन गेला. त्याने सांगितलं–"महाराणीजी, हा जवान जगातील फार प्रसिद्ध बुद्धिमान आहे. आपल्या भाग्याने हा इथं आला आहे."

याचेळी पेड्रोने महाराणी पुढे साक्षात् लोटांगण घातलं. महाराणी त्याला

म्हणाली–"जगप्रसिद्ध बुद्धिमान माणसा, आता तू ऊठ ना!"

महाराणी जे म्हणाली ते काही पेड्रोला समजलं नाही. तशाच अवस्थेत पडून राहून पेड्रोने दिवाणाला विचारलं– "दिवाणजी, महाराणी साहेब काय बरं म्हणताहेत?"

दिवाणाने पेड्रोला उत्तर दिलं– "महाराणी म्हणताहेत, उठू नकोस. असाच पडून रहा. डोकं वर करशील तर ते कापून टाकलं जाईल!"

महाराणीने दिवाणाला विचारलं– "दिवाणजी, हा बुद्धिमान परदेशी काय सांगत आहे?"

"महाराणीजी, हा म्हणतो आहे- आपणावर आलेलं संकट हा एका क्षणात पळवून लावील." दिवाणाने सांगितले.

महाराणी म्हणाली–"असं असेल तर आता उशीर का करता? त्याला सांगा की त्याने आपला उपाय तावडतोब सुरू करावा."

दिवाणाने पेड्रोला तसं सांगितलं. पेड्रो मोठ्या उत्साहाने लगेच उठला. नम्रतापूर्वक राणीच्या जवळ गेला आणि मऊशार काळ्याभोर केसातून तो पांढरा केस आपल्या हातात पकडला. नाजूकपणे त्याने तो केस उपटला आणि जाहिर केलं की आता महाराणी वर आलेलं संकट टळलं आहे. पांढरा केस उपटताना पेड्रोने आपल्या भाषेतील काही मंत्रवजा शब्द उच्चारले. म्हणून सर्वांना वाटलं की महाराणी वरचं संकट अवश्य टळलं आता. दिवाणाने महाराणीला जेव्हा ही वार्ता सांगितली, तेव्हा सर्वांचे चेहरे खुलले.

महाराणीला तर फारच आनंद झाला. ती दिवाणाला म्हणाली–"दिवाणजी, हा तरूण खरोखरीच मोठा बुद्धिमान दिसतो आहे. अशा बुद्धिशाली माणासाला आपण सोडून देणं बरं नव्हे. आजच या बुद्धिमान तरुणाला तुमच्या जागी दिवाण म्हणून मी नियुक्त करू इच्छिते. आजपासून आपण कार्यमुक्त झाला आहात. आपल्या राज्याच्या रिवाजानुसार आपणास फाशी देण्याची सुरेख व्यवस्था झाली पाहिजे, त्याची अविलंब व्यवस्था करा आता. आपल्या आत्म्याला शांति मिळावी यासाठी दहा हजार पुजाऱ्यांनी पूजा-पाठ केला पाहिजे. तावडतोब सर्व व्यवस्था करा आता.

हे सर्व ऐकून दिवाणजीच्या सर्व अंगाला दरदरून घाम सुटला. शेवटी झालं काय हे पेड्रोच्या लक्षात येईना, म्हणून त्याने दिवाणजीना विचारलं–"दिवाणजी, काय बरं घडलं? मला सांगाल?"

दिवाणाने पेड्रोला सर्व समजाऊन सांगितलं. त्यांनी हे ही सांगितलं की या देशाच्या प्रथेनुसार नवीन दिवाण आला की जुन्याला फाशी देण्यात येते.

हे ऐकून पेड्रोने अमळ विचार केला नि म्हणाला–"दिवाणजी, आपण उगाच घाबरत आहात. महाराणीला असं सांगा की त्यांनी आपणास उपदिवाण बनवावे, तरच मी दिवाण व्हायला तयार आहे. अन्यथा नाही."

पेड्रोची सूचना ऐकून दिवाणाच्या जिवात जीव आला, आणि त्याने पेड्रोचं म्हणणं महाराणीला सांगितलं.

"ठीक आहे! हा महान बुद्धिमान माणूस म्हणत असेल तर आपण आपली प्रथा मोडून टाकू या. दिवाणाला फाशी देण्याची आमच्या राजपरिवाराची सुप्रसिद्ध प्रथा आजपासून बंद केल्याची घोषणा आम्ही करीत आहोत!" महाराणीने जाहिर केलं.

"महाराणीजी, आपले कसे आभार मानावेत हेच समजत नाही!" म्हणत दिवाणाने महाराणी पुढे साष्टांग नमस्कार घातला.

अशा रीतीने पेड्रोशॉन चीनचा दिवाण बनला. त्याने एका सुंदर चीनी मुलीशी लग्न ही केले. आणि अनेक वर्षे बुद्धिमान दिवाण बनून ऐष-आरामात आपले सर्व आयुष्य घालविले.

धन्द्यातली मख्खी

मोतीराम नावाचा एक व्यापारी होता. आपल्या तुपाच्या व्यापारात त्याने चांगले पबाड कमावले होते. त्याला दोन मुलगे होते. मरणापूर्वी आपल्या दोन्ही मुलांना जवळ बोलावून मोतीराम आपल्या धन्द्याबद्दल त्यांना सांगू लागला–"पहा मुलांनो, कोणत्याही व्यापारात एकाद्याने फसवा-फसवी किंवा अप्रामाणिकपणा केला तर त्याला धन्द्यात कधीही बरकत येणार नाही. तुम्ही कधीही कोणाशी लबाडी करू नका किंवा कोणाचा विश्वासघातही करू नका. हे सांभाळलंत की धन्द्यातले बारकावे तुम्हाला आपोआप कळू लागतील हळूहळू."

थोड्याच दिवसात मोतीरामने 'राम' म्हटला. आता त्याचा मोठा मुलगा मोटू आणि धाकटा लहानू तुपाचा व्यापार करू लागले. लहानूचा धन्दा छानच चाले. पण थोरल्याची स्थिति अगदी उलट होती. त्याची गिऱ्हाइकं दिवसेंदिवस कमी कमी होऊ लागली.

एके दिवशी मोटू आला लहानूकडे; अन् त्याने विचारले–"लहानू, अरे आपण दोघंही अगदी एकाच प्रकारचं तूप विकतो की नाही? मग तुझ्याच दुकानात गिऱ्हाइकांची खूप गर्दी होते अन् माझी गिऱ्हाइकं मात्र घटत चालली आहेत, असं का बरं होतं?"

यावर हळूच हसत लहानू म्हणाला–"दादा, याचं खास असं काहीच कारण नाही. जरा त्या पिपांकडे नजर टाक बरं!" असे म्हणून हंड्याजवळच्या तुपाच्या पिपांकडे त्याने बोट दाखवले. त्या पिपांवर तुपाच्या भावाची लेबलं चिकटवलेली होती–'तीस रुपये.'

"अरे, हे रे काय लहानू? एकोणतीस रुपयांचं तूप तू तीस रुपयांनी का विकतो आहेस? ही तर लबाडी झाली ना?" थोरल्याने दचकून विचारले.

अरे दादा, तुला वाटतंय की ही लबाडी आहे; पण लोक तर समजतात की मी मोठा विश्वासू व्यापारी आहे. एक रुपया भाव वाढवल्यामुळे लोकांना वाटत आहे की माझ्याकडचं तूप जास्त चांगलं असलं पाहिजे. इतकंच नव्हे तर हे लोक तर माझ्या प्रमाणिकपणाची स्तुतिही करत असतात." लहानूने आपल्या धन्द्यातली मख्खी थोरल्याला सांगून टाकली.

नवा अंमलदार

त्या काळी कर्नाटकावर चामुण्डराय राज्य करीत असे. त्याचा एक गुंडप्पा नावाचा राज-पुरोहित होता. राज-परिवारातील पूजा, व्रते यांसारखी धार्मिक कार्ये आपल्या देखरेखीखाली गुंडप्पा फार व्यवस्थितपणे पार पाडी. राजाचं त्याच्यावर खास प्रेम होतं.

एक दिवशी राजा गुंडप्पाला म्हणाला–"गुंडप्पा, आज पर्यंत तू आमचे सर्व धार्मिक विधि योग्यतापूर्वक संपन्न करीत आलास. मी तुझ्या कामावर खुश आहे. तुझ्या मनात काही विशेष इच्छा असली तर सांग मला. मी तुझी इच्छा-पूर्ति करीन."

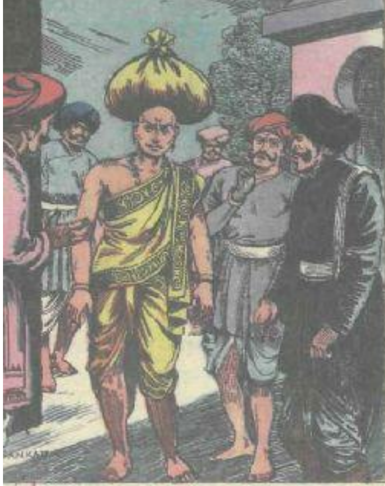
यावर गुंडप्पा म्हणाला–"महाराज, तसा तर मी सुखी आहे. पण फार दिवस मनात एक इच्छा आहे की एकदा जिल्ह्याचा अंमलदार बनून लोकांवर सत्ता गाजवावी. आपणास काही अडचण नसेल तर एवढी माझी इच्छा पूर्ण करावी आपण!"

मंदस्मित करीत राजाने आश्वासन दिले–"ठीक आहे, करीन एकदा तुला अंमलदार!"

त्या काळात देवगिरि जिल्ह्यावर अंमलदाराची नेमणूक करायची होती, राजाने त्या जागी गुंडप्पाची योजना केली.

गुंडप्पा चांगला शिकला-सवरलेला होता, ज्ञानी पण होता. म्हणून राजाला वाटलं की तो आपली जबाबदारी योग्यतापूर्वक पार पाडील. तरी पण गुंडप्पाला शासन संबंधी कामांचा फारसा अनुभव नसल्यामुळे राजाला त्याला काही महत्त्वाच्या सूचना द्याव्याशा वाटल्या. म्हणून राजाने त्याला खालील सूचना दिल्या.

अंमलदाराने नेहमी इतरांपासून आपलं तोंड काळं केलं पाहिजे. (म्हणजे लोकांपासून

दूर राहिलं पाहिजे. कोणाशी दोस्ती नको, कोणाशी घनिष्ट संबंध नको.)

अंमलदाराने नेहमी इतरांचे कान पकडायला पाहिजे. (म्हणजें बारीक-सारीक चुकांबद्दल ही सेवकांना माफी करू नये, किरकोळ शिक्षा देऊन त्यांना सचेत केले पाहिजे.)

अंमलदाराच्या हाती सर्वांच्या शेंड्या असल्या पाहिजेत. (म्हणजे अंमलदाराने सर्वांना आपल्या ताब्यात ठेवले पाहिजे. सर्वांचे दोष जाणले पाहिजेत, अशा साठी की योग्य वेळी त्यांना फैलावर घेता येईल.)

राजाने थोडक्यात ज्या सूचना दिल्या त्या लक्षपूर्वक ऐकून गुंडप्पाने राजाला आश्वासन दिले–"समजलं महाराज, आपण सांगितलं तसंच करीन अगदी!"

मग नियुक्ति-पत्र घेऊन नवा अंमलदार गुंडप्पा मोठ्या आनंदाने घरी गेला. गुंडप्पा गेल्यावर राजाने देवगिरीकडे खबर पाठवली की जिल्ह्यासाठी एका नवीन अंमलदाराची नियुक्ति केलेली आहे आणि उद्याच नवा अंमलदार कार्य-सूत्रे आपल्या हाती घेईल.

देवगिरीच्या राज-सेवकांना आनंद झाला. नव्या अंमलदाराचे स्वागत करण्यासाठी त्यांनी सर्व व्यवस्था केली. नगर सीमेवर नवीन अंमलदाराच्या स्वागतासाठी ते आले नि वाट पाहू लागले.

नवीन अंमलदार झालेला गुंडप्पा सकाळीच निघाला होता. आपलं धोतर, अंगपुसणे वगैरे कपडयांचं गाठोडं त्याने डोक्यावर घेतलं होतं. तो पायीच निघाल्या-मुळे आरामात देवगिरीला पोचायला त्याला चांगलाच उशीर झालेला होता.

स्वागत सत्कारासाठी नगरा बाहेर सकाळ पासून येऊन थांबलेले राज-सेवक कडक उन्हात बिचारे त्रस्त झाले. पण नवीन अंमलदाराचा तर पत्ताच नव्हता.

दुपारच्या वेळी जेव्हा त्यांनी गुंडप्पाला पाहिलं तेव्हां त्यांना वाटलं की नवीन अंमलदाराबाबत काही बातमी हा आपणास

देऊ शकेल, कारण तो राजधानीच्या मार्गाने आलेला होता.

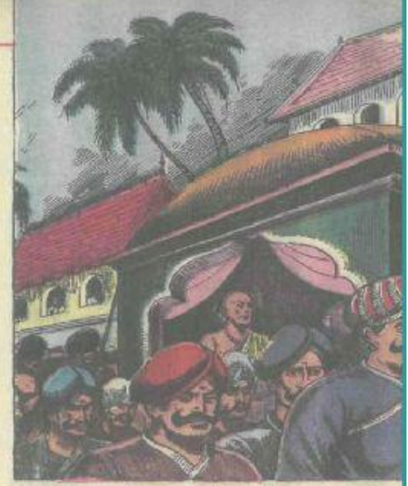
एका अधिकाऱ्याने गुंडप्पाजवळ जाऊन विचारलं–"पंडितजी, आम्ही नव्या अंमल-दाराची वाट पहात आहोत. तुम्हाला त्यांच्याबद्दल काही माहीत असलं तर सांगाल?"

गुंडप्पाने डोक्यावरचं गोठोडं खाली ठेवलं, कडोसरीला हात घातला नि आरा-मात चंचीतून आपलं नियुक्ति-पत्र बाहेर काढलं. त्या अधिकाऱ्याच्या हाती आपलं नेमणूक-पत्र दिलं.

असल्या माणसाला राजाने अंमलदार कसं बनवलं याचं सर्वांनाच आश्चर्य वाटलं. जेवण झाल्यावर गुंडप्पाने सर्व अधिकाऱ्यांची चौकशी केली नि त्यांना कामावर जायला सांगितलं.

सर्व अधिकारी आपापल्या कचेरीत निघून गेले. नव्या अंमलदार गुंडप्पाने राजाने दिलेल्या सर्व सूचना स्मरणात ठेवल्या होत्या. लगेच त्यांची अंमल-बजावणी करायची होती त्याला. राजाच्या सूचनांचा नीट अर्थ समजून घेण्याचा त्याने प्रयत्न केला नाही.

त्याला वाटलं, तर राजाच्या सूचनेनुसार आपलं तोंड काळं केलं पाहिजे. पण ते कसं करावं हे त्याच्या लक्षात येईना. त्याने एक

उपाय केला, काजळ मागवलं नि ते फासून आपलं तोंड काळं करून घेतलं! आणि अशा अवतारात तो कचेरीत गेला. सर्व राज-सेवक हे रूप बघून अमळ घाबरले. थोडी गडबड झाली. निरुपायास्तव गप्प बसले. शेवटी हे सगळे चाळे करणारा कोणी सामान्य माणूस नव्हता, जिल्ह्याचा अंमलदार होता तो!

राजाची दुसरी सूचना होती–दुसऱ्यांचे कान पकडावेत. नवीन अंमलदार गुंडप्पाने एका सेवकाला आपल्याकडे बोलवलं. अंमलदाराने कशासाठी बोलवलं हे त्या सेवकाला माहित नव्हतं. तो मुकाट्याने गुंडप्पा पाशी गेला. गुंडप्पाने त्याला आणखी

जवळ बोलवलं. सेवकाला वाटलं की नवीन अंमलदार त्याला काही रहस्य सांगू इच्छितो, म्हणून तो आणखी जवळ गेला.

यावर नवीन अंमलदाराने त्याचा कान जोरात पकडला. बिचारा सेवक वेदनांमुळे ओरडू लागला, या सेवकाने काही चूक केली, म्हणून नवीन अंमलदार त्याला शिक्षा देत आहे असं लोकांना वाटलं.

आता राजाची आणखी एक सूचना शिल्लक होती. दुसऱ्यांच्या शेंड्या आपल्या हाती ठेवल्या पाहिजेत. अंमलदार गुंडप्पाच्या मनात या बाबतीत अनेक विचार येऊ लागले.

अंमलदार बसूनच राहिला आपल्या खुर्चीवर! त्यामुळे अन्य सेवक ही आपले स्थान सोडू शकले नाहीत. संध्याकाळ झाली, रात्र पण झाली, तरी गुंडप्पा आपल्या जागेवरून हालला नाही. म्हणून बिचारे कर्मचारी ही उठले नाहीत. त्यांना झोप येऊ लागली. प्रयत्न करूनं ही त्यांना झोप आवरता आली नाही.

अर्धी रात्र संपली. सर्व सेवक आपापल्या जागी झोपी गेले. राजाच्या तिसऱ्या सूचनेची अंमलबजावणी गुंडप्पाच्या मनात होती. तो हळूच उठला. हातात एक कात्री घेतली नि एकेक सेवकाजवळ जाऊन त्यांच्या शेंड्या कापून टाकल्या. अशा रीतीने सर्वांच्या शेंड्या आपल्या हाती आल्यावर नव्या अंमलदाराला आराम मिळाला.

आता गुंडप्पाला असं वाटलं की राजाच्या सूचनांनुसार आपल्या अंमलदारीच्या पाहिल्याच दिवशी आपण जे कार्य केलं त्याचा अहवाल राजाला दिला तर राजा खूश होईल. म्हणून दुसऱ्या दिवशी सकाळीच गुंडप्पा राजधानीकडे जायला निघाला.

गुंडप्पा कडून सर्व हकीगत ऐकून राजाला मोठं आश्चर्य वाटलं! त्याच वेळी देवगिरीचा एक अधिकारी राजाकडे आला नि नवीन अंमलदाराची सर्व करतूत सांगितली. आता आपली चूक राजाच्या लक्षात आली आणि त्याने पुन्हा गुंडप्पाला राज-पुरोहित पदी नेमले.

शीतल वायुमंडळाच्या मागे असलेली थंड व कोरडी हवा अधिक गरम हवेच्या संपर्कात येते, तेव्हा खूपसे ढग बनतात. या ढगात असलेल्या कमी दाबाच्या हवेमुळे ढग घन होतात. व त्यांच्यात मोठे-मोठ्या बोगद्यांसारखी पोकळी निर्माण होते. ते जेव्हां जमिनीला स्पर्श करतात तेव्हा चक्राकार गतीने तुफानी वारा वाहू लागतो. धुळीने भरलेले हे चक्रीवादळ १३२० फुटांइतक्याही रुंदीचे बनून ताशी ३०० मैल वेगाने वाहू लागते. अमेरिकेच्या पश्चिम प्रान्तात दर वर्षी वसंत ऋतूत अशी १५० तरी वादळे होतात. १९६५ साली येथे जे चक्रीवादळ झाले त्यात २०० लोक प्राणास मुकले होते. रशिया व आफ्रिकेतले काही प्रान्तही या विनाशातून वाचू शकले नाहीत.

अमेरिकेतील यूटा येथील नॅशनल पार्कमधे असणारी दगडी कमान ही जगातील सर्वात मोठी अशी नैसर्गिक दगडी कमान होय. तिची लांबी २९१ फूट आहे! याच पार्कमधे आणखीही काही अशा स्वयंभू कमानी आहेत. या सर्व कमानी म्हणजे १५ कोटी वर्षांपूर्वी बनलेला निसर्गाचा चमत्कारच म्हटला पाहिजे! वाळूच्या दगडातील भेगांमधे जेव्हा पावसाचे पाणी शिरते, तेव्हा या भेगा रुंदावतात. पुढे हवा आणि बर्फ यामुळे या भेगा हळूहळू वुजून जातात. आणि त्यामुळे त्या दगडात भोके पडतात. आणि अशा नैसर्गिक कमानी निर्माण होतात. काळाबरोबर या कमानी झिजत आहेत. तेव्हा स्वाभाविकच एक ना एक दिवस या कमानी तुटून जातील हे नक्की.